

Mladi za napredek Maribora 2016

33. srečanje

Razvoj mariborskega gospodarstva med prvo in drugo svetovno vojno

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Avtor: HELENA PONUDIČ

Mentor: SAŠA MIKIĆ

Šola: II. GIMNAZIJA MARIBOR

Maribor

Februar 2016

Mladi za napredek Maribora 2016

33. srečanje

Razvoj mariborskega gospodarstva med prvo in drugo svetovno vojno

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Maribor

Februar 2016

*"Na desni ga,
na levi ni
- pred nami svetli cilj stoji!" (Rudolf Maister)*

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem svojemu izjemnemu mentorju za vso podporo, modrost in nasvete.

Prav tako se zahvaljujem Pokrajinskemu arhivu Maribor za vso pripravljeno gradivo in diskusije o tem in onem.

Izredna zahvala gre tudi celotnemu kolektivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor in tovarni Paloma za topel sprejem in pomoč.

Hvala tudi vsem danes delujočim tovarnam, ki so mi na takšen ali drugačen način pomagale.

Topla zahvala tudi moji čudoviti mami, ki mi je v poznih urah pripravljala čaj in kavo ter mi s tem lajšala nočno raziskovanje.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	11
2 GOSPODARSTVO MARIBORA MED SVETOVNIMA VOJNAMA	14
2.1 Tekstilna industrija	16
2.1.1 »Svila«	18
2.1.2 Mariborska tekstilna tovarna (MTT)	21
2.1.3 Predilnica in tkalnica.....	24
2.2 Kovinska industrija	26
2.2.1 Delavnice železniških vozil »Boris Kidrič«.....	27
2.2.2 Mariborska livarna.....	27
2.2.3 Kovinska industrija R. Nipič in drugovi, družba z o, z	29
2.3 Gradbena industrija.....	30
2.4 Kemična industrija	30
2.4.1 Zlatorog (1887-1990)	31
2.4.2 Tovarna dušika Ruše.....	36
2.5 Ostale industrije in gospodarske dejavnosti.....	38
2.5.1 Mariborska tiskarna.....	39
2.5.2 Swaty.....	41
2.5.3 Sana-tovarna čokolade, bonbonov, keksov in pecilnih praškov Hoče.....	42
3 PALOMA.....	44
4 EMPIRIČNI DEL RAZISKOVALNE NALOGE.....	49
4.1 Cilji.....	49
4.2 Hipoteze	49
4.3 Metode.....	49
4.4 Intervjuji.....	50
4.4.1 Aleksandra Berberih Slana, direktorica MNOM	50
4.4.2 Intervju s predsednikom uprave tovarne Paloma	52
4.4.3 »To je bila velika zgodba« ali intervju z nekdanjo zaposleno tehnične knjižnice TDR Virinejo Kajzer.....	54
4.5 Umetniško-didaktična razstava.....	56
4.6 Maketa tovarne Zlatorog in tovarniškega poslopja ter dokumentarni prispevek	60

5 UGOTOVITVE	61
6 SKLEP	64
7 DRUŽBENA ODGOVORNOST.....	67
8 VIRI IN LITERATURA	70
8.1 Arhivski viri	70
8.9 Literatura	70
9 PRILOGA.....	71
9.1 Življenje znotraj tovarne Paloma	71

KAZALO SLIK

Slika 1: Železniška postaja v Mariboru leta 1847	12
Slika 3: Načrt izgradnje dimnika	18
Slika 2: Načrt povečanja kotlarne v tovarni Thoma & Co.	18
Slika 4: Načrt zunanje podobe	19
Slika 5: Načrt povečanja kotlarne v tovarni Thoma & Co.(1933)	19
Slika 6: Tloris tovarne Thoma & Co.	20
Slika 7: Načrt kotlarne na Pobrežju.	20
Slika 8: Izdelki »Svile« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.	21
Slika 9: Načrt tovarniškega prostora MTT.	22
Slika 10: Narisana notranjost Rosnerjevega podjetja, neznanega avtorja.	23
Slika 11: Narisana notranjost Rosnerjevega podjetja, neznanega avtorja.	23
Slika 12: Izdelki »MMT« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.	24
Slika 13: Proizvodi tekstilne industrije.	25
Slika 14: Največji v Jugoslaviji vlit bronasti zvon za frančiškansko cerkev v Mariboru, ki ga je izdelala livarna Bühl.	29
Slika 15: Stanovski blok.	29
Slika 16: Zlatorog terpentinovo milo.	32
Slika 17: Reklama za Zlatorogovo terpentinovo milo.	33
Slika 18: Izdelki tovarne Zlatorog na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.	33
Slika 19: Izdelki tovarne Zlatorog na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.	34
Slika 20: Tovarna Zlatorog leta 1928.	35
Slika 21: Reklama za zobno pasto Chlorodont.	35
Slika 22: Reklama za Solea milo in kremo.	35
Slika 24: Delavci pakirajo milo Zlatorog.	36
Slika 23: Polnjenje zobne paste Clorodont.	36
Slika 25: Predelava premoga in nekovin.	41
Slika 26: Izdelki »Swaty« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.	42
Slika 27.	43
Slika 28.	43
Slika 29.	43
Slika 30.	43
Slika 31.	43
Slika 32.	43
Slika 33: Drugi lastnik tovarne	44
Slika 34: Najstarejši dokumentirani posnetek: kolektiv sladkogorske tovarne leta 1890.	45
Slika 35: Prvo poslopje, ki je bilo postavljeno po požaru leta 1895.	45
Slika 36: Tovarna pred letom 1929, desno zadaj stara sušilnica, ki je leta 1929 pogorela.	46
Slika 37: Stare turbine pred letom 1926.	46
Slika 38: Tovarna Paloma med obema svetovnima vojnama.	47
Slika 39: Prvi in edini papirni stroj leta 1932. V sredini je znani obratovodja Andrej Kukec.	47
Slika 40.	47
Slika 41.	47
Slika 42: Porušen jez na Muri.	48
Slika 43: Žičnico pri Palomi so odstranili komaj po 46 letih obratovanja v vseh letnih časih.	48
Slika 44: Aleksandra Berberih Slana	50
Slika 45: Tadej Gosak.	52

Slika 46: Virineja Kajzer.	54
Slika 48: Tovarna Paloma.	56
Slika 47:	56
Slika 49.....	57
Slika 50: Tovarna Zlatorog.	57
Slika 51: Tovarna dušika Ruše.	58
Slika 52: Mariborska livarna.	58
Slika 53: Moč razuma.	59
Slika 54.....	59
Slika 55: Abstraktna stran tovarne Zlatorog in njen najpopularnejši izdelek.....	59
Slika 56: Domišljjski Borovniški viadukt.....	59
Slika 57: Zadnja točka razstave Hodnik napredka-maketa tovarne Zlatorog.	60
Slika 58: Rast slovenske industrije med vojnama.....	61
Slika 59: Delež posameznih industrijskih panog (%) glede na skupno število in skupno število zaposlenih.....	62

POVZETEK

Moja raziskovalna naloga je raziskava lokalne zgodovine. Uvod opisuje Maribor in njegovo gospodarstvo v času pred prvo svetovno vojno. V teoretičnem delu predstavljam in ob enem analiziram gospodarski razvoj (predvsem industrijski napredek) mesta Maribor med obema svetovnima vojnoma, kar je tudi osrednje obravnavano obdobje moje raziskave.

Podrobneje sta predstavljeni tekstilna in kovinska industrija, prav tako pišem tudi o kemični, gradbeni in ostali dejavnosti mesta. V sklopu tega so obravnavane tovarne teh panog in obdobja. V nadaljevanju sem podrobneje obdelala zgodovino Tovarne Paloma higienski papirji d. d., saj predstavlja enega večjih še živečih velikanov mariborske in okoliške industrije.

Na obravnavano temo je bila v empiričnem delu pripravljena umetniško-didaktična razstava likovnega in fotografskega značaja. Z aspekti slednje dejavnosti sem želela prikazati življenje delavcev nekoč in danes, preko umetnosti predstaviti nastanek in mehanizem mogočne industrije ter preprosto obuditi spomin na skorajda izbrisano industrijo v Sloveniji. Prav tako sem izdelala maketo tovarne Zlatorog, ki me je tekom raziskave zelo pritegnila, saj je sprva predstavljala obrt, ki je prerasla v eno najmogočnejših tovarn v Sloveniji in Jugoslaviji.

Izvedla sem tudi intervjuje z direktorico Muzeja narodne osvoboditve, višjo arhivistiko in namestnico direktorja Pokrajinskega arhiva Maribor, direktorjem tovarne Paloma in nekdanjo zaposleno Tovarne dušika v Rušah.

SUMMARY

My research paper is an investigation of local history. The introduction describes Maribor and outlines its economy before and during the First World War. In the theoretical part of my paper I'm both describing and analyzing the economic growth (mainly the industrial growth) of Maribor during the First and the Second World War- that's the period of time that I'm focusing on in my research paper.

The textile and metal industry are presented in more detail, but I also wrote about chemical and construction industry as well as other local industries- that includes factories and time-periods during which they were active. Furthermore, I researched the history of »Tovarne Paloma higienski papirji d. d« in-depth because it represents one of the biggest, still active giants of the industrial Maribor and its surroundings.

In the empirical part of my research, an artistic/didactic exhibition in the field of art and photography was prepared. With some aspects of the aforementioned exhibition, I wanted to depict the lives of workers in the past and present-I wanted to present the formation and the mechanics of a mighty industry and simply to evoke the memory of the Slovenian industry, that is now virtually gone. I also created a model of the Zlatorog factory that I was drawn to during the course of my research, because at first it represented a craft that developed to later become one of the mightiest factories in Slovenia and Yugoslavia.

I also conducted interviews with the director of the National Liberation Museum«, a higher archivist and the deputy president of the Regional Museum Maribor, the director of the Paloma factory and a former worker in the Nitrogen factory in Ruše.

1 UVOD

Maribor kljub vsem težavam, ki so posledica splošne gospodarske krize, še zmeraj velja za močan industrijski center v slovenskem prostoru. Na njegov industrijski značaj in razvoj so vplivali številni politični in gospodarski dejavniki, posledično se je spreminjala prej zasnovana podoba delovanja mestnega organizma in mestne zgradbe. Posebej bodo izpostavljeni geografski, ekonomski in politični dejavniki, ki so vplivali na razvoj industrije kot celote ali na posamezne industrijske panoge.

V zgodovinskorazvojnem smislu je Kržičnik (1956, str. 26-30) glede na gospodarske značilnosti prepoznal tri obdobja, ki so dajala značaj Mariboru v zadnjih dveh stoletjih. Ločil je čas Habsburške monarhije, jugoslovanske države med obema vojnoma in komunistično obdobje po letu 1945. Čas do vstopa v jugoslovansko državo je označil kot uvodno stopnjo industrializacije, ki jo je v Mariboru zaznamovala ločenost nemške in slovenske sfere. Izpostavi pomembnosti delavnic Južnih železnic in strukturiranost mariborskega podjetništva, ki je poleg obrti zamejeno s kategorijami drobnega in srednjega podjetništva. Za okrepitev podjetnosti in industrializacije so imeli zasluge predvsem zunanji dejavniki-tuji investitorji, ki so izkoristili prometno lego, energetska oskrbo in ponudbo poceni delovne sile. Na podlagi citiranih mnenj je slutiti, da se zunaj relacij komparativnega pristopa zdijo lokalni, to je mariborski, in globalno slovenski ekonomsko-zgodovinski konteksti različni. Toda ali so ti procesi res različni? Ali je mesto Maribor v slovenskem ekonomskem prostoru določeno skozi optiko tekme za prvenstvo z Ljubljano v dolgotrajnih časovnih dimenzijah? Drži, da je zaradi manjše razčlenjenosti gospodarske strukture bila vloga obrtno-industrijskega sektorja v Mariboru neprimerno bolj poudarjena kot v drugih slovenskih mestih, prav tako lahko zatrdimo, da so bila dolgoročna gospodarska razmerja med Mariborom in Ljubljano kot konstanta vzpostavljena že ob koncu 19. oziroma v začetku 20. stoletja. V slednjem delu bo zajeto predvsem obdobje gospodarskega razvoja med obema vojnoma, zato bo uvodno predstavljen tudi čas socialne modernizacije Maribora od srede 19. stoletja do prevrata leta 1918 ter takratni oris mesta Maribor. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 15-32)

Prihod Južne železnice v Maribor sredi štiridesetih let 19. stoletja je bil po mnenju Rudolfa Gustava Puffa *»najbolj veličasten dogodek, ki je zaznamoval Maribor in ki bo odslej najbrž bistveno vplival na njegov življenjski utrip«*. Parna lokomotiva kot *»najnovejši dosežek novega*

veka« naj bi bila po njegovem mnenju tista, ki ima »na čelu zapisano veliko besedo: Naprej!«¹ Danes mu lahko pritrdimo, da se ni dosti motil, saj sta prav Južna železnica in nekoliko kasneje Koroška železnica (1863) odločilno vplivali na vsestranski razvoj Maribora. Južna železnica je v severovzhodnem delu današnje Slovenije od štiridesetih let 19. stoletja naprej poudarila mejno črto razlik v gospodarskem značaju regije. Višji svet zahodno od te črte je imel pretežni del industrije in vse velike tovarne, subpanonski svet pa je bil le malo industrializiran in ni premogel velikih podjetij. Tako je Maribor počasi napredoval in postal od vseh krajev v regiji v industrijskem pogledu prvo industrijsko središče Slovenije ter industrijsko mesto, prav tako pa so tiri, ki so jih speljali zunaj pozidanih območij (pa tudi železniška postaja) vplivali na kasnejšo prostorsko zasnovo in rast mesta. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 35-40)

Slika 1: Železniška postaja v Mariboru leta 1847

Vir slike: Janez Cvirn in Andrej Studen: Ko vihar dirjajo hlaponi: K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana 2001, str. 12.

»Preobrat v razvoju Maribora se je zgodil, ko je prišlo do več sočasnih dogodkov: odprave podložništva, reorganizacije državne uprave in sodstva, prebuditve liberalnega podjetništva, uvedbe železniškega prometa in decembra 1850 uresničitve združitve starega mestnega jedra z njegovimi tremi predmestji in Meljem v enotno upravno enoto.«² Vzporedno s postopnim razvojem mariborske industrije je začelo naraščati tudi prebivalstvo. Ob popisa leta 1869 do popisa leta 1910 se je število prebivalcev Maribora povečalo za 188 odstotkov. Nagla rast prebivalstva in industrije je imela medsebojno korelacijo tudi z elektrifikacijo, z novimi

¹ Rudolf Gustav Puff: Maribor: Njegova okolica, prebivalci in zgodovina. Maribor 1999, str. 289-290

² Curk Jože: O prebivalstvu Maribora med sredinama 18. in 19. stoletja, str. 77.

možnostmi oskrbe s cenejšo pogonsko silo. Hidroelektrarna na Dravi pri Fali je začela obratovati šele v zadnjem letu prve svetovne vojne, a na temelju izobilja te moderne energije je Maribor v novi državi doživel pravi razmah tekstilnih podjetij. V obdobju po letu 1848 se je v Mariboru krepila tudi trgovina, ki se je postopoma vedno bolj modernizirala in prilagajala novim zahtevam potrošniške družbe. Spremljajoči pojav urbanizacije je bila vse do prve svetovne vojne specializacija trgovin, vedno več ljudi je v mesto prihajalo tudi iz okolice. Značilnost Maribora je bila zlasti veletrgovina z vinom, omeniti pa je treba še trgovino z lesom, mešanim blagom, manufakturne tovarne in drugo. Naraščalo je tudi število gostiln, pivnic, kavarn in hotelov. Od srede 19. stoletja naprej dobi Maribor tudi denarne zavode – od hranilnic do bank. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 35-40)

Leta 1863 je bilo v Mariboru ustanovljeno prvo večje podjetje kovinske stroke - Delavnice Južne železnice. Zaposlovale so kvalificirano delovno silo s severa, ki je kasneje predstavljala strokovno osnovo za nadaljnji razvoj kovinske industrije v mestu. Vse do konca druge svetovne vojne so bile Delavnice največje industrijsko podjetje v mestu in so leta 1890 zaposlovale že okrog 1200 ljudi. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 35-40)

Poleg Delavnic in prej omenjenih podjetij in tovarn so v mestu prevladovale živilska, usnjarska in čevljarstva industrija. Razvoj mlinske industrije, industrije rozolja in pivovarništvu sta omogočili agrarna okolica mesta in ugodne možnosti izvoza. Usnjarska in čevljarstva industrija sta se razvili na temeljih večstoletne usnjarske tradicije, ki je v zadostnih količinah vode iz reke Drave in surovinah iz mestnega zaledja našla ugodne možnosti za svoj razvoj. (Leskovec, 1991)

Vendar je prva svetovna vojna Mariboru prinesla popoln gospodarski zastoj, ki je bil posledica novih državnih meja. V začetku vojnega obdobja razen Delavnic Južne železnice v mestu ni bilo industrije, ki bi se lahko uspešno vključila v avstro-ogrsko vojno gospodarstvo. S preusmeritvijo proizvodnje so prebrodila le redka podjetja. Prej najmočnejše panoge so začele propadati, namesto njih pa nastajati nove. Nadaljnje bo obravnavana torej predvsem lokalna zgodovina in sicer gospodarski razvoj mesta Maribor v letih med prvo in drugo svetovno vojno, pod drobnogledom pa bodo tudi nekatere mariborske in okoliške tovarne. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 35-40)

2 GOSPODARSTVO MARIBORA MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Preden preidem k obravnavi gospodarstva in njegovega razvoja med obema svetovnimi vojnami je potrebno orisati podobo Maribora tik pred letom 1914. O gospodarski šibkosti Slovencev v mestu pred prvo svetovno vojno govori podatek, da je le 10 odstotkov slovensko govorečega prebivalstva plačevalo davke na nepremičnine in dohodek. Pri gospodarskem sodišču je bilo registriranih 13 slovenskih trgovskih podjetij in kar 192 nemških. Vsa industrija je bila nemška, v mestu ni bilo niti ene javne ljudske šole s slovenskim učnim jezikom, le nižji razredi gimnazij so imeli nekaj stika z delnim slovenskim učnim jezikom. Intenzivno ponemčevanje, ki je sledilo je izvajal državni aparat s šolstvom, z vojsko, s sodstvom in z nekaterimi organizacijami. Vse to se je kazalo v štetju prebivalstva. Nemška statistika je namesto kriterija narodnosti uporabljala kriterij pogovornega jezika. Leta 1910 so ugotovili, da živi v Mariboru le 14 odstotkov slovensko govorečih prebivalcev, čeprav je bila več kot polovica predvojnega mariborskega prebivalstva slovenskega rodu. Nemški nacionalizem je odrekal Slovincem pravico do slovenskega jezika in oblikovanja lastne narodnosti. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 139-143)

Po prevratu v letih 1918-1919 je Maribor postajal vedno bolj slovenski tako v upravnem (poslovenjenje uprave, ulic) kot tudi v narodnostnem smislu. Slovenizacija mesta je tekla postopno. Slovenska občinska uprava je izdala več zakonskih predpisov, s katerimi so bile odpravljene ponemčevalne organizacije. Kljub temu so bila v mestu še zmeraj slovensko-nemška nasprotja. Nemci se z zlomom monarhije niso sprijaznili in niso sprejeli zgodovinskega dejstva-nastanka jugoslovanske države. Prav tako se niso sprijaznili z novonastalim položajem na Spodnjem Štajerskem. Ko je oblast v mestu prevzel slovenski vladni komisar, so odpustili mnoge nemške uradnike in jih nadomestili s slovenskimi. Pomanjkanje domačih uradnikov je slovenska oblast nadomestila s priseljenci iz slovenske Koroške, ki je po plebiscitu 10. oktobra 1920 pripadala Avstriji, in iz Primorske, ki je pripadala Italiji. Slovenska občinska uprava je poskrbela, da je Maribor po vojni dobival slovenski videz s poslovenjenjem in preimenovanjem ulic ter napisov na obratih in trgovskih prostorih. Mariborski meščani so se zaradi novih razmer morali naučiti slovenščine. Ob prevratu je bila večina uradništva zaradi neznanja slovenščine odpuščena. Vendar so nekateri še naprej uporabljali nekdanja nemška imena ulic, cest in trgov. Razlogov za tako stanje je bilo več. Pomemben razlog je bil nemški pritisk na socialno odvisne in nemštvu podrejene sloje prebivalstva. Pritisk na Slovence se je kazal tudi tako, da so nemški

lastniki industrijskih obratov prisiljevali svoje uslužbence naj volijo za nemško listo. Neposlušnim so grozili tudi z odpustom. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 139-143)

Prva gospodarska podlaga mariborski industriji po prvi svetovni vojni so bili kmetijstvo, obrt in trgovina. Industrija je nastala iz obrtnih obratov, in to zlasti po izgradnji železnice. Po letu 1918 se je začela gospodarska struktura spreminjati. Železniška delavnica in kurilnica sta še obstajali, vendar v manjšem obsegu. Izginila je največja pivovarna. Razen Freundove so propadle skoraj vse usnjarne. Propadla je mlinska industrija razen Franzove, ki se je preusmerila v izdelovanje testenin. Skoraj v celoti je izumrla lesna industrija. Gospodarske vezi mesta z gospodarskimi središči nekdanje države so bile prekinjene. Maribor se je znašel na obrobju nove države. V gospodarstvu se je moral usmeriti proti jugovzhodu. Prevrata leta 1918 je prinesel spremembe tudi v denarnih in kreditnih zavodih. V obravnavanem obdobju so mariborsko in okoliško gospodarstvo financirali trije združeni denarni zavodi: Posojilnica v Narodnem domu, Spodnještajerska ljudska posojilnica in Mariborski kreditni zavod, stara mestna in nova banovinska hranilnica. Zamenjava krone za dinar je bila opravljena do konca leta 1922. Dinar se je stabiliziral šele po letu 1924. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 139-143)

Povojne težave in valutne spremembe so vplivale tudi na kmetijstvo. Agrarno zaledje mesta je zaradi nove meje ostalo brez takratnega tržišča. Tako je bila vojvodinska mlinarska industrija mariborski premočen konkurent. Bistvena sprememba tega časa je bila ta, da je trgovinska dejavnost prepustila vodilno mesto industrijski. K temu je tudi veliko pripomogla elektrifikacija mesta. Prav elektrifikacija mesta (izgradnja hidroelektrarne Fala³), lega ob Južni železnici ter ob državni meji in cenena delovna sila so Maribor v obravnavanem obdobju spremenili v enega najmočnejših centrov tekstilne industrije. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 139-143)

---

³ Nastanek raznovrstne industrije po letu 1918 je pospeševalo dejstvo, da je v bližini Maribora delovala največja elektrarna v Jugoslaviji. Fala je oskrbovala z električno energijo skoraj vso severozahodno Slovenijo. Pred drugo svetovno vojno so se začele uveljavljati še banovinske Kranjske deželne elektrarne.

2.1 Tekstilna industrija

Zgodovina nastanka in razvoja tovarn, ki tvorijo mariborska tekstilna podjetja, nam nudi prav značilne ugotovitve. Prva leta po prvi svetovni vojni je bilo jugoslovansko tržišče navezano skoraj izključno le na uvoz tekstilnega blaga. Tedaj so imeli odločilno vlogo trgovci na veliko, v Mariboru na primer J. Hutter in M. Rosner. Ko so ustanovili, ali bolje rečeno, ko so k nam prenesli tekstilne tovarne, je začel trgovec na drobno kupovati pri neposrednem proizvajalcu in je bil tako izločen trgovec na veliko. Ta pa si je tudi poiskal pot iz nastalega položaja, in sicer začel je kupovati surovino in jo dajal tekstilni tovarni za mezдно delo. Večji del preseženega dela in nato presežene vrednosti je ostal sedaj v njegovih rokah. Tako nakopičena sredstva so omogočala trgovskemu kapitalu, da se je pretvoril v industrijskega. O tem pričata skoraj klasična primera Hutterja in Rosnerja. Vloga tujega kapitala se je okrepila, saj temu ni bilo potrebno drugega, kakor s sodelovanjem podpirati dovčerajšnjega trgovca na veliko. Združenje kapitala lahko zasledimo vedno pogosteje, predvsem po letu 1930. Oblike delniških družb, ki so drugod v kapitalističnem svetu izražale koncentracijo kapitala, so bile v bivši Jugoslaviji v večini primerov posledica razvpitne korupcije in so ustvarjale lažni videz udeležbe »domačega« kapitala.⁴ Tako sta na primer Doctor in Rosner ustanovila delniške družbe le z namenom, da bi pridobila razne politične močotce, s tem da sta jih sprejela v solastništvo. Dr. Zucker, Doctorjev naslednik, je ostal potem, ko je ustanovil delniško družbo leta 1939, še vedno lastnik 19,8 milijonov dinarjev od dvajsetmilijonske delniške glavnice. Kapitalisti so tako laže prišli do potrebnih koncesij za gradnjo novih industrijskih objektov in novih obratov. Kapital v tekstilni industriji je bil v ogromni večini češkoslovaškega in avstrijskega izvora. Čas med prvo in drugo svetovno vojno je razvil v mestu močno tekstilno industrijo, ki je bila osnovana na »naravnih pogojih⁵« in posebno še na brezobzirnem izkoriščanju delavcev. Kakor rečeno, prihaja v desetletju pred drugo svetovno vojno oblika delniških družb iz že znanih razlogov do vedno večje veljave. Petdeset let po izumrtju zadnjih mariborskih tkalcev so priče leta 1922 tovarne ponovno njihovo stoletno tradicijo. Leto 1922 je pomenilo tudi konec gospodarske dominacije mariborske trgovine s poljedelskimi izdelki, ki je bila pred prvo svetovno vodno gonilna sila tedanje mariborske industrializacije. Mlinska, usnjarska, pivovarniška, vinska industrija in obrati, ki so imeli surovinsko osnovo v poljedelski proizvodnji, pa so ob valu »tekstilne industrializacije« mesta izgubili na pomenu. Zanimivo je, kako se je

---

⁴ Malo pred vojno je starojugoslovanska zakonodaja predpisala udeležbo domačega kapitala.

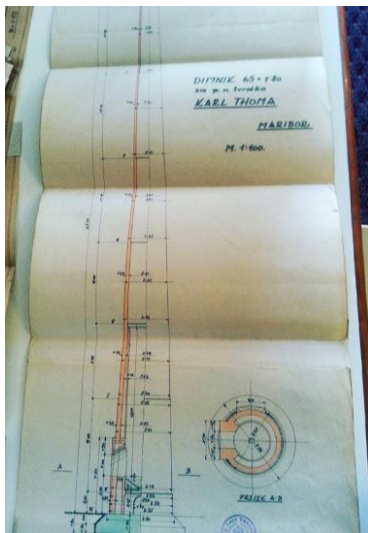
⁵ Cenena delovna sila, električna energija in prometna lega.

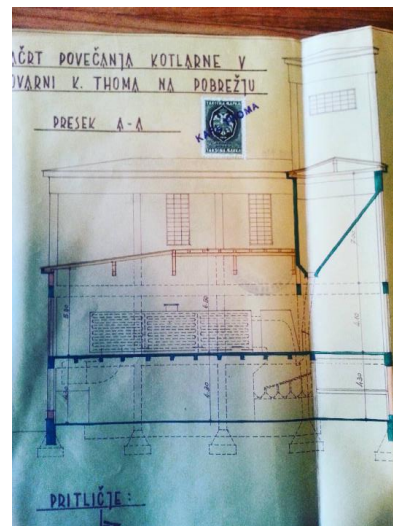
mesto širilo in preraščalo industrijska podjetja, ki so bila ob svojem nastanku še na njegovi periferiji. V sredi 19. stoletja so tovarne kavnih surogatov in predelave vina, usnjarska podjetja ob Dravi, mlinska industrija v Kopališki ulici in pivovarna nasproti frančiškanske cerkve bile na mestni periferiji. Po prvi svetovni vojni pa označujemo mestno periferijo tekstilne in kovinarske tovarne v Melju, Studencih in Magdalenskem predmestju. Industrializacija Maribora v času med prvo in drugo svetovno vojno je potekala nenačrtno. Zaradi tega je urbanistična podoba mesta neenotna in je posledica zgodovinskega razvoja, po prvi svetovni vojni pa izrazitega kapitalističnega razvoja mesta. Rezultat »tekstilne industrializacije« mesta pred drugo svetovno vojno je Melje, ki sodi med najizrazitejše topografske značilnosti Maribora. Največja posledica kapitalističnega razvoja industrije v mestu je tehnična, fizična in ekonomska zastarelost proizvodnih sredstev v tekstilni industriji. Carinska tarifa, ki je imela nalogo braniti domačo industrijo pred tujo konkurenco, je privabila inozemski kapital. Nekdanji steber in osnovna ekonomska poteza mariborskega gospodarstva v času med obema vojnama je zaradi splošnega smotrnega razvoja jugoslovanske ekonomike morala prepustiti svoje prvenstvo kovinski industriji, vendar je kljub temu proizvodnja v tekstilni industriji drastično narasla, čemur je razlog delo v večjih izmenah, skrbno vzdrževanje strojev, pa tudi to, da so nastale večje tovarne z združenjem več malih. V nadaljevanju bodo predstavljene posamične tekstilne tovarne oz. manjši tekstilni obrati. (Kržičnik, 1956, str. 175-180)

2.1.1 »Svila«

Mariborska industrija svile d.d. v Ljubljani⁶ je imela sedež sprva v Ljubljani, nato pa v Mariboru, tako združba leta 1936 dobi novo ime in sicer Mariborska industrija svile d.d. v Mariboru⁷. Specializirana je bila za izdelovanje tkanin, čiste svile, polsvile in trgovanje s temi proizvodi. Delniška družba je bila ustvarjena 16. decembra 1922. Osnovna delniška glavica je bila sprva 5. 000. 000 dinarjev, vendar se je kasneje znižala na 850.000 din., saj je minister za trgovino in industrijo odobril sklepe šestega rednega občnega zbora o znižanju akcijskega kapitala ter obenem povišanju akcijskega kapitala od Din 850. 000 na Din 2. 000. 000. Člani upravnega sveta so bili Ivo Benkovič (odvetnik), Dušan Serbec (minister n. r. v Ljubljani), Karl Thoma (tovarnar), Emil Ripper (tovarnar), Hans Janisch (tovarnar), Rudolf Fitz (tovarnar) in Oton Berger (tovarniški ravnatelj). Združila so se tri svilarska podjetja: Thoma & Co. Maribor, Atama Košaki in Mariborska tovarna svile d. z o. z. Maribor-Radvanje. (Kržičnik, 1956, str. 115)

Slika 2: Načrt izgradnje dimnika.

Slika 3: Načrt povečanja kotlarne v tovarni Thoma & Co.

Vir slike 2 in 3: Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0645/001/01198 Mariborska industrija svile d. d., Maribor : spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1922- (Združeni dokumenti (zadeva, spis))⁸

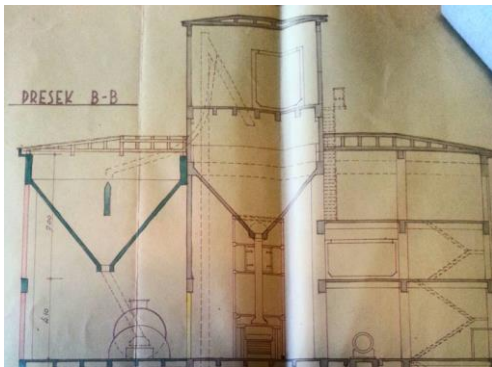
⁶ Imenovana tudi Metra, Združene tvornice trakov in pramenov d.d. v Ljubljani, dalje navajam kot Mariborska industrija svile

⁷ Mariborer Seidenindustrie A. G. in Maribor

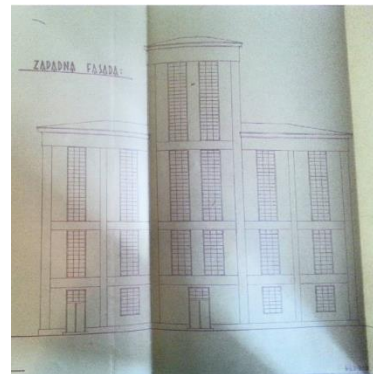
⁸ Dalje navajam: PAM, SI_PAM/0645/001/01198, Svila.

Največje podjetje med omenjenimi je bila Tovarna Thoma & Co. Ustanovitelj podjetja Kar Thoma je leta 1926 kupil skladišče bivše pivovarne »Puntigam« v Mlinski ulici in ga preuredil v tkalnico. Prve stroje je kupil na Češkem. To so bili precej rabljeni stroji, ki so sploh značilni za mariborsko tekstilno industrijo. Leta 1927 je pričela tkalnica obratovati pod imenom »Karl Thoma«. Po smrti ustanovitelja podjetja se je tovarna preimenovala v Thoma & Co., mehanična tkalnica svilenih izdelkov, barvarna, apretura in tiskarna Maribor. (Kržičnik, 1956, str. 116)

Sprva je imelo podjetje v prostorih v Mlinski ulici tudi pisarne, odpremnitvo in ročno apreturo na štirih mizah. Spričo velike konjunktore na predvojnem jugoslovanskem tekstilnem tržišču in nizkih stroških za delovno silo je podjetje imelo visok dobiček in se je hitro širilo. Do leta 1931 so delali že na 70 tkalskih strojih. Istega leta so zgradili tudi barvarno, ki pa so jo leto dni kasneje preselili v Cvetlično ulico. V prostorih prvotne barvarne pa si je podjetje uredilo apreturo s tremi apreturnimi stroji. Postavili so tudi ročno tiskarno z dvema tiskarskima mizama. Tiskarna pa se jim ni obnesla, ker so bili tiskarski modeli predragi. Ker je postala tkalnica pretesna, so leta 1933 lastniki kupili bližnjo Bujattijevo⁹ tkalnico v Mlinski ulici. (Kržičnik, 1956, str. 117)

Slika 5: Načrt povečanja kotlarne v tovarni Thoma & Co. (1933)

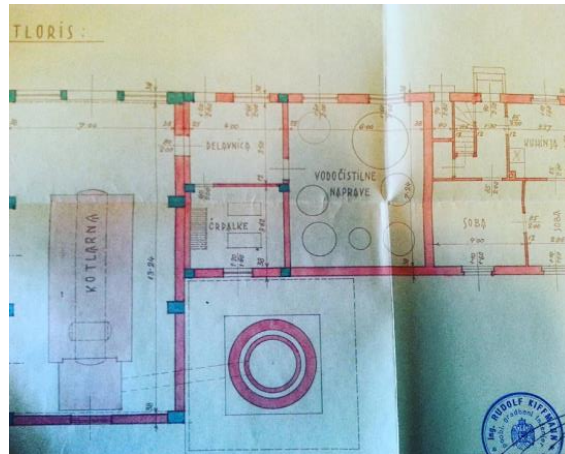

Slika 4: Načrt zunanje podobe

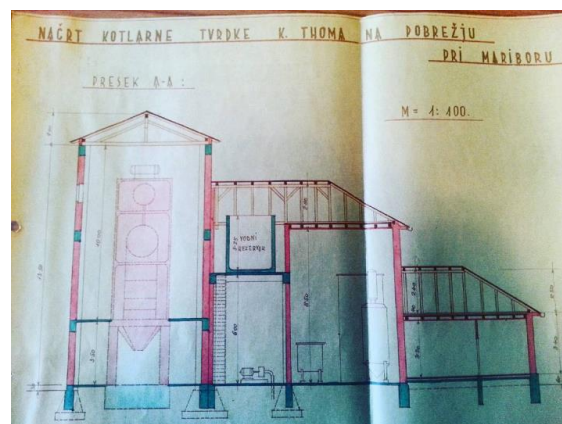
Vir slik 4 in 5: PAM, SI_PAM/0645/001/01198, Svila.

⁹ Brata Bujatti sta leta 1922 ustanovila v Mlinski ulici Mariborsko industrijo svile d. d. Leta 1933 sta prodala obratne prostore v Mlinski ulici tovarni Thoma & Co. Brata Bujatti sta se tedaj ločila. Eden je sodeloval pri ustanovitvi tekstilne tovarne »Atama« v Košakih, drugi pa pri Mariborski tovarni svile d. z o. z. v Radvanju.

Leto pozneje pa je Thomova tovarna začela zidati nove obrate na Pobrežju, današnje »Svila«. Zgradili so kotlarno, barvarno, apreturo, leta 1936 tiskarno, leto dni nato pa še drugi del apreturnega oddelka, škropilnico, tkalnico s 4 selfaktorji in centralno skladišče. Zadnji dve leti pred drugo svetovno vojno so na Pobrežju razširili kotlarno in tkalnico. Tako je Thomov obrat na Pobrežju dobil obseg, kakršnega je imela tovarna »Svila« vse do končnega propada leta 2008. (Kržičnik, 1956, 117)

Slika 6: Tloris tovarne Thoma & Co.

Slika 7: Načrt kotlarne na Pobrežju.

Vir slik 6 in 7: PAM, SI_PAM/0645/001/01198, Svila.

Slika 8: Izdelki »Svile« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.

Vir slike 8: lasten.

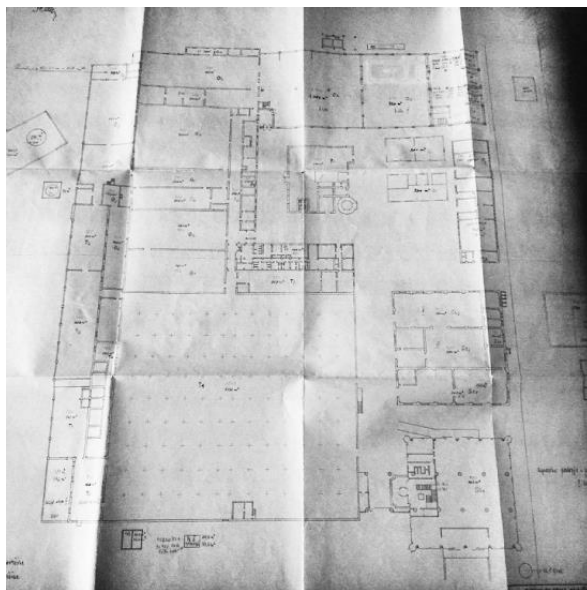
2.1.2 Mariborska tekstilna tovarna (MTT)

Mariborska tekstilna tovarna¹⁰ je največji jugoslovanski tekstilni kombinat. Podjetje je največji industrijski objekt v meljskem industrijskem področju in velja kot njegova topografska posebnost. Po številu zaposlenih je MTT najmočnejše podjetje v Mariboru in eno najmočnejših v Jugoslaviji. Do druge svetovne vojne je bila tovarna last privatnega češkega in avstrijskega kapitala; Hutter J in drug, Mariborska tekstilna tovarna d. z o. z., Jugotekstil d. z o. z. in Tekstilna industrija Rosner Marko. (Kržičnik, 1956, str. 102)

J. Hutter in drug je začelo delovati leta 1921 s komisijsko trgovino na veliko, ki je bila last avstrijskega podjetja Wanzl Hoffelner. Na Hutterjevo iniciativo so kasneje ustanovili trgovsko društvo Hutter in drug. Hutter in njegov družabnik Rihard Poche sta v okviru omenjenega društva leta 1926 ustanovila tekstilno tovarno, in sicer tkalnico hlačevine s 100 statvami. Podjetje se je naglo širilo. Leta 1937 je tovarna zgradila še Tvornico sukanca in kotlarno, leta 1939 pa so zgradili še veliko tkalnico svile. Zmogljivost proizvodnih naprav nam kaže podatek, da so letno porabili čez 3 milijone kg bombaža. Tovarna je proizvajala standardne artikle, zaradi tega so bili proizvodnost dela in dobički v tem podjetju najvišji. Hutter je zaposloval pred vojno 1500 delavcev. (Kržičnik, 1956,103)

---

¹⁰ Dalje navajam MTT.

Slika 9: Načrt tovarniškega prostora MTT.

Vir slike 9: Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0974 Mariborska tekstilna tovarna, 1908-2000 (Fond/[zbirka])¹¹

MTT je bila ustanovljena leta 1920, pod vodstvom mariborskega trgovca V. Löbla skupno s Schonskym. Sprva je obsegalo podjetje le apreturo belilnico. Ko je podjetje »Schick« zaradi finančnih težav izstopilo, je tudi Mariborsko tekstilno tvornico doletela enaka usoda. Tovarno je kupila Združena gospodarska banka v Mariboru, ki je leta 1930 prodala tovarno češkemu industrialcu Gustavu Deutschu. Pod novim lastnikom so tovarno prenovili, modernizirali in razširili. Leta 1930 so dogradili tiskarno za vsakovrstne tkanine, leta 1931 moderno kotlarno, transformatorje in delavnico, leta 1934 novo tkalnico in leta 1936 predilnico s švicarskimi stroji z 10.000 vreteni. Čez dve leti so pridružili še barvarno, tako, da se je podjetje tedaj uvrstilo naša modernejša tekstilna podjetja. MTT je pred drugo svetovno vojno zaposlovala okrog 600 delavcev in uslužbencev. (Kržičnik, 1956, str. 103-107)

Leta 1932 so mariborski manufaktorni veletrgovec M. Rosner, V. Löbl in tovarna svilenih izdelkov Bratje Bader ustanovili tekstilno podjetje za izdelke iz prirodne in umetne svile: »Jugosvila« d. z o. z. Obratovati je pričela leta 1933. Zaposlila je povprečno 100 delavcev, ki so predelovali v Švici, Franciji, Belgiji, Nizozemski in Italiji nabavljeno prejo. Leto dni kasneje so ustanovili še dve tovarni za bombažne izdelke. Tovarne so bile opremljene z vsemi premožnimi obrati, barvarno, kotlarno in delavnicami. Tako so imeli Rosner in njegovi družabniki 3

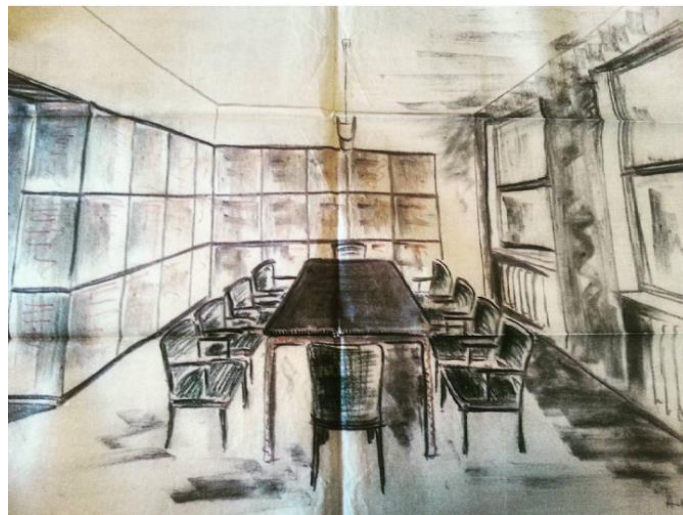
¹¹ Dalje navajam: PAM, SI_PAM/0974, MTT.

podjetja, ki so deloma poslovala samostojno, imela svoje zaščitne znake in naslove: Jugosvila d. z o. z., Jugotekstil d. z o. z in Tekstilna industrija Marko Rosner. (Kržičnik, 1956, str. 103-107)

Slika 10: Narisana notranjost Rosnerjevega podjetja, neznanega avtorja.

Slika 11: Narisana notranjost Rosnerjevega podjetja, neznanega avtorja.

Vir slike 10 in 11: PAM, SI_PAM/0974, MTT.

Visoki dobički so močno povečali Rosnerjev kapital. Da bi ga nadalje obračal in oplojeval, je hotel zgraditi novo predilnico. Načrt so preprečili poostreni predpisi, ki so veljali za obmejni pas ter tako Rosner in njegovi solastniki niso dobili koncesije za gradnjo novega objekta v Mariboru. Takrat je tudi svoj obrat spremenil v delniško družbo. Pred drugo svetovno vojno so vsa Rosnerjeva podjetja zaposlovala okrog 1000 delavcev. (Kržičnik, 1956, str. 103-107)

Slika 12: Izdelki »MMT« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.

Vir slike 12: lasten.

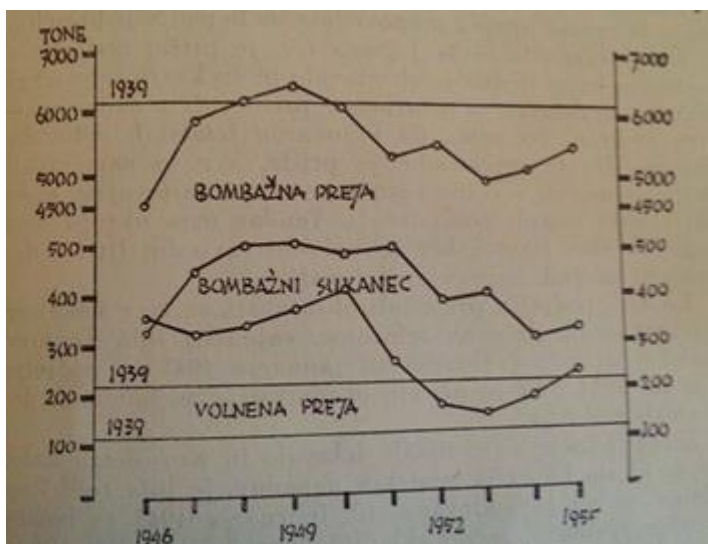
2.1.3 Predilnica in tkalnica

Predilnica in tkalnica je prvo tekstilno industrijsko podjetje, ki je po prvi svetovni vojni nastalo v Mariboru. Njegova zgodovina med obema vojnama je klasičen primer prodiranja tujega kapitala, ki se je okoristil zaščitnih carin, cenene delovne sile in drugih ugodnosti, ki so privabile tekstilno industrijo v Maribor. Leta 1922 je Edvard Doctor iz Češke kupil parcelo, imenovano »Križni dvor«, nasproti Koroškega kolodvora. Še isto leto je zgradil tkalnico, oplemenilnico, pripravljalnico, opremništvo, kotlarno in upravno poslopje. Doctor je, ko so bili objekti dograjeni, postopoma začel preseljevati stroje in naprave iz svoje tovarne na Češkem. Do konca leta 1923 so montirali v tkalnici 512 statev, zgradili dravsko črpalko in skladišče za gotove izdelke. Medtem ko je tovarno v Mariboru polagoma izpopolnjeval s stroji iz Češke, je tam podjetje likvidira. Da bi se osamosvojil, je postavil tudi barvarno, ki jo je opremil z novimi stroji, napravami in kotli. Za mojstrski kader, ki ga je pripeljal s seboj iz Češke, je zgradil v bližini tovarne dvonadstropno stanovanjsko stavbo, ki jo še danes nazivamo »češka hiša«. Leta 1928 so zgradili še predilnico, ki so jo v letih 1933 in 1938 razširili. Opremil jo je z ameriškimi in angleškimi stroji in je štela 1.500 vreten. Predilnica je proizvodnja, ki je tkalnica ni porabila, prodala drugim tkalnicam po vsej Jugoslaviji. Sistem zaščitnih carin v predvojni Jugoslaviji je preprečeval le uvoz tkanin, medtem ko preja ni bila obremenjena, tako da se je uvoz preje izplačal. Iz tega izvira usodna posledica, da so predilnice po številu bile v veliki manjšini in vsa

jugoslovanska tekstilna industrija v večji odvisnosti od inozemskega kapitala in tržišča.¹² (Kržičnik, 1956, str. 108-110)

Predilnica je pred vojno obratovala z 21.500 vreteni, po vojni pa s 16.000. V času med obema vojnoma je obratovala v treh izmenah. Pred drugo svetovno vojno leta 1939 je tovarna napredla okrog 2.300 ton preje, leta 1954 pa 1.497 ton. Tudi tkalnica je po vojni proizvajala z manjšimi zmogljivostmi, in sicer le na 480 statvah, medtem ko je pred vojno obratovala z 512. Proizvodnja v oplemenilnici je pred vojno še šla v korak s proizvodnjo tkalnice. Strojni park je v tem obratu tedaj odgovarjal tehničnim zahtevam, pa tudi apretorni postopek je bil krajši. Na razvoj Maribora, posebno studenškega predmestja, je imela tovarna velik vpliv. Stanovanjski bloki, ki jih je tovarna zgradila za člane svojega kolektiva v bližini tovarne, so v veliki meri spremenili videz tega dela mesta Maribor. (Kržičnik, 1956, str. 111)

Slika 13: Proizvodi tekstilne industrije.

Vir slike 13: Kržičnik, 1956, str. 111

¹² Pred prvo svetovno vojno sta bili na ozemlju bivše Dravske banovine 2 predilnici in 2 tkalnici bombažnega blaga, medtem ko je leta 1938 bilo 9 predilnic in 35 tkalnic za bombažno blago.

2.2 Kovinska industrija

Medtem ko se pri obravnavanju razvoja tekstilne industrije lahko omejimo več ali manj samo na Maribor, tega pri kovinski industriji ne moremo. Tekstilna industrija je preobrazila gospodarsko sliko Maribora v času med obema velikima vojnama na povsem stihijski in tipično kolonialni način. Kovinska industrija pa, kolikor ne izvira iz dobe pred drugo svetovno vojno, se je razvila v mestu po smotrni in načrtni gospodarski politiki, ki je upoštevala razvoj vse države. Pri tem pa je potrebno omeniti dva osnovna pogoja, ki sta odločilno vplivala, da je kovinska industrija v desetih letih po drugi svetovni vojni zavzela tolikšen obseg, da je že v petdesetih postala takratna poglobljena gospodarska poteza mesta. Kot prvega velja omeniti Delavnice železniških vozil. Le-te so vzgojile mnoge generacije kovinarjev, ki so brez dvoma bili tej industrijski stroki trda osnova. Delavnicam so se po prvi svetovni vojni pridružile »Splošna« in mnoge druge manjše kovinske tovarne. Drugi pogoj je bil bogat izvor električne energije na Dravi. Ekonomska analiza je pokazala, da je Maribor za načrten in pospešen razvoj kovinske industrije zelo primeren. Predvojna jugoslovanska kovinsko-predelovalna industrijska proizvodnja je bila usmerjena na zadovoljevanje individualnih potreb. Podjetja so v večini primerov zavzemala monopolistični značaj, ki jim je zagotovil prodajo proizvodov. Kupna moč potrošnikov je bila zaradi slabotne industrije šibka, strojne naprave kovinskih podjetij pa so bile zastarele in preproste. Značaj kovinske industrije v Mariboru, ki so jo predstavljale Delavnica, »Splošna«, »Kovina« d. d. in druga manjša podjetja, pa je bil, v mnogih pogledih svojevrsten. Na značilnost te industrije je vplivalo v prvi vrsti največje kovinsko podjetje Delavnica železniških vozil. Le-ta je proizvajala le za potrebe JDŽ, v katere sestavu je bila. Druga kovinsko predelovalna podjetja so delala za širše ali ožje kmetijsko tržišče, za potrebe tekstilne industrije, pomemben odjemalec pa je bila tudi cerkev (Bühlova in Nassimbenijeva livarna zvonov). (Kržičnik, 1956, str. 181-183)

Prevladoval je tuji kapital. Za razliko od tekstilne industrije, kjer je odločilno vlogo imel češkoslovaški kapital, sta prevladovala v kovinski industriji nemški in avstrijski kapital. Razumljivo je, da je tako mariborska kovinska industrija bila prepuščena odločanju mednarodnih kartelov po vseh načelih nenačrtne kapitalistične ekonomike. V času med prvo in drugo svetovno vojno pa kovinska industrija še ni bila »hrbtenica« mariborskega gospodarstva, kakor je postala po osvoboditvi. (Kržičnik, 1956, str. 183)

2.2.1 Delavnice železniških vozil »Boris Kidrič«

Delavnice železniških vozil so imele na razvoj mariborske industrije veliki vpliv. Kakor pomeni falska elektrarna kot elektroenergetska osnova, toliko pomenijo Železniške delavnice kot prvo večje in mehanizirano kovinsko podjetje v Mariboru in kot najboljša šola za mnoge generacije kovinarjev. Nemogoče si je zamisliti razvoj kovinske industrije v Mariboru brez zadostnega števila strokovnih kovinskih delavcev, te pa je vzgojila Delavnica. Trditev, da so Železniške delavnice¹³ utrle pot kovinarski industriji v Mariboru, je povsem stvarna. V zgodovini mesta in njegovem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju imajo Delavnice izredno važno vlogo. Okrog Delavnic se je razvilo studensko predmestje, ki je danes del mesta. Delavnice so bile že pred prvo svetovno vojno zibelka naprednega socialističnega gibanja v Mariboru. Bogata tradicija revolucionarnega proletariata je prišla močno do izraza za čase stare Jugoslavije, še bolj pa v času revolucije. Od leta 1880 pa do prve svetovne vojne v podjetju niso gradili ničesar bistvenega. Med vojno je avstrijska vojna uprava v bližini Delavnic na železniškem zemljišču zgradila delavnico za popraviljanje avionov. Družba Južne železnice jo je leta 1919 preuredila v popravilnico potniških vozov. Ko je JDŽ prevzela leta 1924 delavniške objekte, so bili le-ti zastareli. Promet je neprenehoma naraščal, število zaposlenih se je podvojilo, železniška uprava pa se je omejila le na investicijsko vzdrževanje in na to, da je postavila nekatere mehanične naprave. Delavnice so zavzemale v obnavljanju železniškega prometa odličen položaj. Brez resničnega navdušenja in delovnega poleta ne bi mogli doseči tolikšnega uspeha. Kasneje so tovarno obnovili in razširili tako, da je zavzemala 208.154 m² skupne površine. (Kržičnik, 1956, str. 76-84)

2.2.2 Mariborska livarna

Po svoji obsežnosti, številu zaposlenih in vrednosti proizvodnje uvrščamo Mariborsko livarno k petim največjim podjetjem kovinske stroke. Po svoji zgodovini pa je tovarna malone tako bogata kakor Železniške delavnice. Kmalu nato, ko so ustanovili Delavnice železniških vozil, je pričela obratovati obrtna delavnica mojstra I. Dencla. Nastala je v drugi polovici 19. stoletja za tedanjim mestnim jarkom oz. v Kopališki ulici. Ta se je bavil z vlivanjem raznih izdelkov iz bronu in medenine, predvsem cerkvenih zvonov. Denclova delavnica je predhodnica Mariborske livarne. Leta 1850 sta delavnico prevzela Josef in Hans Buhl. Leta 1923 so podjetje preselili v Melje v Motherjevo ulico. Kopališka ulica se je izkazala za takšno podjetje neprimerna, ker je

---

¹³ Dalje navajam »Delavnice«.

bila sredi strnjenege mesta. Finančne težave so pripomogle, da se je leta 1928 k solastništvu pridružil tudi inž. Hugo Lenhard, podjetje pa se je tedaj preimenovalo v »Livarno kovin, delavnico strojedelstva in zvonarno inž. Hugo Lenhard & Co.«. Naslednje leto so podjetje preimenovali v »Mariborsko livarno in tvornico kovin inž. Hugo Lenhard & Co.« Novi solastnik je postal inž. Leo Wolfbauer. Novi lastniki tovarne so produkcijo znatno razširili na izdelavo raznih armatur, medeninastih uteži, skodelic za tehtnice itd. Podjetje so leta 1931 prodali Johanu Penggu. Šele pod Penggovim lastništvom se je podjetje utrdilo in razširilo proizvodni sortiment. Začeli so proizvajati železne lopate, bodečo žico, Bergmanove cevi, vlečne medeninaste palice in trakove, poleg artiklov, ki jih je tovarna proizvajala do takrat. Število zaposlenih je zraslo od prvotnih 20 na 70 oseb, kolikor jih je bilo v podjetju tik pred vojno. Najpomembnejše med podjetji, ki so tvorila Mariborsko livarno je Kovina d. d. Tezno. Ustanovili so jo takoj po prvi svetovni vojni leta 1919. Podjetje je imelo svoj sedež v Zagrebu, obrat pa na Tezmem. Leta 1921 so tudi sedež podjetja iz Zagreba prenesli v Maribor. Lastniki »Kovine« d. d., prve jugoslovanske metalurgične industrije so bili avstrijski industrialci, dejansko pa je podjetje vodila nemška rodbina Stein. »Kovina« d. d. je proizvajala izolirane prevodnike, medeninaste in bakrene polprodekte, gradbeno okovje, vodovodne in toaletne armature, kopalne peči, sadjarske in vinogradniške škropilnice, pločevinasto embalažo itd. Lastniki so s spretnimi transakcijami prikrivali visoke dobičke, od leta 1932 dalje pa prikazovali celo povprečno izgubo 100.000 din. Izkoriščanje delovne sile in nizke mezde pa je privedlo leta 1935 do stavke, ki je uspela. Njen rezultat je bil kolektivna delovna pogodba in višje mezde. V »Kovini« d. d. je bilo zaposlenih v sezoni 150 delavcev in 15 nemeščanov. (Kržičnik, 1956, str. 89-94)

Po obsežnosti in pomembnosti mnogo manjše podjetje, ki je sestavljalo Mariborsko livarno je bilo Ing. J&K. Bühl v Račah. Ing. Josef Bühl je bil prvotno lastnik Mariborske livarne. Leta 1931 je s sinom Kurtom ustanovil majhen livarski obrat v Račah pod firmo: »J.&K. Bühl, d. z o. z. Maribor, obrat Rače«. Podjetje je zaposlilo okrog 20 ljudi, ki so vlivali manjše zvonove in druge odlitke iz bronu in medenine. Podjetje je bilo nenehoma v finančni zagati. Rešil ga je šele okupator, ki je Böhlovim dal v najem »Kovino« d. d. (Kržičnik, 1956, str. 89-94)

Slika 14: Največji v Jugoslaviji vlit bronasti zvon za frančiškansko cerkev v Mariboru, ki ga je izdelala livarna Bühl.

Vir slike 14: Muzej narodne osvoboditve Maribor.

Slika 15: Stanovski blok.

Vir slike 15: Kržičnik, 1956, str. 92

2.2.3 Kovinska industrija R. Nipič in drugovi, družba z o, z

Kovinska industrija R. Nipič in drugovi, družba z o, z¹⁴ se je z dvema podpisoma na družbeni pogodbi kot industrija prijavila v Okrožnem sodišču v Mariboru 29. novembra 1923. Povzeto iz odločbe Okrožnega sodišča v Mariboru¹⁵, v katerega je bila industrija vpisana kot družba dne 25. januarja 1924 sledijo podatki, da je bil sedež podjetja v Mariboru z obratovalnim predmetom *»izdelovanje vseh kovinskih in kovinotiskarskih predmetov galvanizavija istih in prodaja na debelo in drobno, izdelovanje družbi izročenege R. Nipičevega patenta, ogrevalnih peči Toplodar in prodaja le teh«*. Visokost osnovne glavnice je bilo 540. 000 Din, glavne poslovodje pa so bili Lojze Slanovec, Rado Nipič in Alojzij Maran. Kasneje, pravzaprav že marca

¹⁴ Dalje navajam Kovinska industrija Nipič.

¹⁵ PAM, Register Firm. 34/24: RD C I 73/!

1924 so se poslovodje menjale in je glavni poslovodja postal Rudolf Pečlin, imetnik firme »Jugoslovansko importno in eksportno podjetje inž. Rudolfa Pečlin«.

2.3 Gradbena industrija

Gradbena industrija je po pomembnosti predstavljala tretjo najpomembnejšo industrijsko panogo. Sem spadajo poleg velikih gradbenih podjetij tudi opekarne ter cementarne in podjetja lesne gradbene stroke. Med opekarnami so bile največje Košaška¹⁶ opekarna, Opekarna v Račah, Nassimbenijeva opekarna v Radvanju itd. Pomembna je bila tudi tovarna cementiranih izdelkov Obnova. Obstajalo je še več manjših podjetij te stroke. Med gradbenimi podjetji so poleg srednjih in malih najpomembnejša Šlajmer & Jelenc, Rudolf Kiffmann in Ubald Nassimbeni. Ta podjetja so zgradila v medvojnem obdobju v Mariboru in drugod večino večjih stanovanjskih ter drugih stavb in tudi tovarn. Njihovi delavci so tlakovali ceste in ulice, regulirali reke ... Zaradi pomanjkanja stanovanj po prvi svetovni vojni se je v medvojnih letih zgradilo predvsem v okolici mesta okrog 200 hiš z nad tisoč stanovanji. V središču mesta je bila zgrajena največja stanovanjska stavba v mestu-Hutterjev blok s 144 stanovanji. Za ublažitev stanovanjskih problemov je veliko storila tudi mestna občina. Sezidala je veliko stanovanjskih hiš v Smetanovi, Vrtni, Jadranski in Delavski ulici ter veliko delavsko kolonijo z okrog 150 enodružinskimi hišami v Magdalenskem predmestju. Dravsko vojašnico so preuredili v stanovanjske namene, prav tako pa tudi vojašnico v Jezdarski ulici. Občina je postavila tudi nekaj javnih stavb. Velja omeniti glavno carinarnico v Melju in poslopje carinske pošte. Po nakupu mariborskega gradu so stavbo preuredili v muzej. V magdalenskem okraju je mestna občina zgradila novo šolsko zgradbo. Velik del mestnih cest je bil tlakovan. Utrjevali so kanalizacijo. Zaradi sezonske narave dela je bilo število delavcev, zaposlenih v gradbeništvu, odvisno od letnega časa in od naročil. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 147-148)

2.4 Kemična industrija

Čas med obema vojnama je bil zelo ugoden za razvoj kemične industrije. Največji obrat je bil v bližnjih Rušah-Tvornica za dušik, d. d. Ta obrat je bil tudi največji potrošnik falske električne energije. Pri proizvodnji dušika in drugih plinov ter umetnih gnojil, karbida in tako dalje je bila namreč nujno potrebna električna energija. Podjetje je zaposlovalo do 400 delavcev, za Ruše in širšo okolico je bilo zelo pomembno. Drugo veliko podjetje te stroke je bila tovarna mila Zlatorog v Mariboru, ki je izdelovala poleg mila še zobno pasto, sodo in kreme za kožo.

---

¹⁶ Oziroma Lajteršberška.

Pomembno podjetje je bilo tudi tovarna kožnih krem in raznih drugih izdelkov »Jugoslovansko Beiersdorf«. Kreme za čevlje in druge kemične izdelke so izdelovali še tovarne J. Reich na Teznem, Unio v Melju in Fox na Tržaški cesti. Mariborska kemična industrija je s svojimi izdelki oskrbovala širok jugoslovanski trg. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 146-147)

2.4.1 Zlatorog (1887-1990)

*»Sosedo strmijo, kričijo na glas,
aj »Zlatorog« zlati le ti si za nas.
Ovenčana z žarki kozličkova glava,
Zaščita je mila in znamka prava.«*

Naslednja obrt, ki je prerasla v eno najmogočnejših tovarn v Sloveniji in Jugoslaviji bo opisana nekoliko podrobneje. Milarstvo se je kot obrtna dejavnost v Mariboru pojavilo najverjetneje že na začetku, gotovo pa v sredini 19. stoletja. Carl Bros se je že pred prihodom v Maribor ukvarjal z milarstvom v Nemčiji in Avstriji. Ko je prišel leta 1878 v Maribor, je na Rotovškem trgu kupil Mittereegerjevo milarno, saj Maribor tedaj ni imel nobenega večjega obrata, ki bi se bavil s proizvodnjo mila. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Kmalu je na dvorišču hiše na Rotovškem trgu številka 6, v kateri je Carl Broz stanoval, »zrasel« kotel, v katerem je pričel kuhati pralno milo. Posel mu je cvetel in le s težavo je kril vse potrebe mariborskih peric. Njegova kuhinja je pa razširila po vsej soseščini smrad, ki sosedom ni ugajal. Začele so se širiti tudi govorice, da v svojem kotlu kuha mačke in celo majhne otroke. Tako je moral Carl Broz preseliti svojo obrt v meljsko četrto, tam je pričel kuhati milo v večjem obsegu. Na dvorišču si je sezidal posebno stavbo za delavnico, vzdal vanjo dva kotla za kuhanje mila in si najel nekaj pomočnikov. Kmalu je pričel kupovati čebelji vosek od okoliških kmetov in svojo obrtno dejavnost razširil tudi na izdelovanje sveč. (70 let tovarne Zlatorog, 1957)

Ob koncu 19. stoletja je štel Maribor kakih 16.000 prebivalcev in se je šele pričel širiti izven obzidja starega mesta proti železniški postaji. Onstran železniške proge Dunaj-Trst se je pričela prav tedaj razvijati meljska industrijska četrto. Carl Broz si je najel v poslopju magistrata majhno prodajalno, kjer je njegova žena prodajala milo in sveče, razen tega pa prekupčevala s kmetijskimi pridelki. To so bili začetki milarske industrije v Mariboru. Leto 1887 lahko

imenujemo rojstno leto mariborske tovarne mile, ki je kasneje nosila ime »ZLATOROG«, tovarne , ki se je razvila iz stare meščanske milarne v eno največjih podjetij svoje vrste v Jugoslaviji. Leta 1915 je Carl Broz prodal svoje podjetje podjetniku Esterzu iz Linza in se vrnil na Hrvaško. (70 let tovarne Zlatorog, 1957)

Nov lastnik je iz tovarne, ki se je medtem razvila v največje mariborsko industrijsko podjetje mila pred prvo svetovno vojno, vlekkel le dobiček, za samo proizvodnjo pa po pričevanjih ni kazal zanimanja. Obrat je dejansko vodil prokurist Kerschbaumer, ki je pozneje kupil tovarno. Prva svetovna vojna se je bližala h koncu, Maribor je pripadel novi državi Jugoslaviji. Podjetje so tako kupili veletrgovec Josip Rosenberg, Hans Georg Lettner in inženir Oskar Dračar. Novi gospodarji so pričeli z zidanjem poslopja nove milarne, kjer naj bi izdelovali milo na industrijski način, in poslopja novega obrata za izdelovanje kristalne sode. Podjetje se je preimenovalo v »Prvo mariborsko tovarno mila, preje C. Broz, Maribor«. (70 let tovarne Zlatorog, 1957)

»Kmalu je pričelo prihajati na jugoslovanski trg milo, ki je predvsem zaradi svoje kvalitete, pa tudi domačega imena in dizajna, pridobilo velik krog odjemalcev.« (70 let tovarne Zlatorog, 1957)

Jugoslovansko tržišče je bilo relativno dobro priskrbljeno z mili različnih proizvajalcev. Za prepoznavnost med kupci, so kot posebnost mariborskemu milu vtiskovali glavo zlatoroga. Starejši delavci so se namreč spomnili, da je Carl Broz kot zaščitni znak v kose mila vtisnil glavo divje koze. Po prvi svetovni vojni je Zlatorog iz pravljice dal ime tovarni in milu. Že leta 1920 so milo prodajali pod blagovno znamko Zlatorog milo. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 16: Zlatorog terpentinovo milo.

Vir slike 16: Muzej narodne osvoboditve Maribor.

Tovarna je poimenovanje po kvalitetnem pralnem milu Zlatorog prevzela v svoj naslov konec leta 1923, ko se je preimenovala v Tvorcnice Zlatorog, preje C. Broz. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 17: Reklama za Zlatorogovo terpentinsko milo.

Vir slike 17: Uf, industrija!, 2012, str. 172

Tovarna Zlatorog je leta 1924, kot prva v državi, pričela prodajati pralno milo v ovitku. Embalažo, patentno zaščiteno modro rumeni kartonski ovitek, so vpeljali z začetkom prodaje novega 500 gramskega kvalitetnega pralnega mila. Poimenovali so ga Zlatorog terpentinsko milo. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 18: Izdelki tovarne Zlatorog na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.

Slika 19: Izdelki tovarne Zlatorog na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.

Vir slike 18 in 19: lasten.

Tovarna je veliko sredstev namenjala za oglaševanje svojih izdelkov v časopisih, revijah, na hišnih fasadah, vozilih, ... Večjo prodajo pralnega mila je dosegla z reklamnimi akcijami. Med jugoslovanskimi potrošniki sta najbolj odmevali vlaganje zlatnikov v milo in nagrajevanje z zlatimi urami. V vsak peti zaboj so v kos mila vtisnili zlatnik in zaboje enakomerno razposlali po državi. V vsak stoti zaboj so v kos mila vtisnili koščen okrogel bon, s katerim je lahko potrošnik prejel zlato zapestno uro. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

V letih po prvi svetovni vojni so novi lastniki modernizirali proizvodnjo. V tujini so nakupili moderne stroje za izdelovanje mila ter vpeljali tehnične novosti. Montirali so nove kotle za kuhanje mila, med njimi tudi štirioglatega s kapaciteto treh vagonov. Bil je največji v državi. V nove kotle so vgradili cevi za paro in mešalnike. Do tedaj so kuhali milo v kotlih na odprtem ognju. Leta 1923 so zgradili v tovarni novo kurilnico, v katero so vgradili parne kotle. V istem obdobju so modernizirali hlajenje mila s hladnimi stiskalnicami, kjer se je milo ohlajevalo v ploščah, pred tem pa v blokih, pri čemer je hlajenje trajalo več dni. Z novim načinom so močno skrajšali čas ohlajevanja in povečali kapaciteto tovarne. Med leti 1923 in 1925 so dogradili novo poslopje, v katerega so vgradili naprave za izdelovanje glicerina. Opreмили so jih s takrat najmodernejšimi stroji za ekstrakcijo glicerina iz podlužnice kot stranskega produkta pri kuhanju mila. Tovarna Zlatorog je po dogovoru z drugimi milarnami v državi predelovala tudi njihovo podlužnico. Povpraševanje po glicerinu je bilo veliko in zelo donosno. Z modernimi stroji so pridobivali tudi najkvalitetnejši glicerin za izdelovanje kozmetičnih preparatov in

zdravil. Prodajali so ga tudi v tujino. V obrat sta prišla inž. kemije in dr. Krsto Cazafura in priučeni delavec Iskra, ki je dolga leta samostojno vodil tudi vse zapletene postopke pridobivanja glicerina. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 20: Tovarna Zlatorog leta 1928.

Vir slike 20: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Tovarna se je leta 1928 razširila z obratom kozmetike. Pri njeni izdelavi je bil glicerol pomembna surovina. Po licenci firme Leo-Werke iz Dresdna je izdelovala kozmetiko za nego zob in ust, med drugim zobno pasto Chlorodont. Po lastni recepturi so izdelovali kolonske vode in športne kreme Solea, s katero je tovarna zaslovela. Prav tako so v tem času nakupili stroje za izdelovanje toaletnih mil in milnih lusk za pralne praške, namenjene pranju občutljivega perila. Tovrstni pralni prašek so na tržišče poslali pod imenom Ena. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 21: Reklama za zobno pasto Chlorodont.

Slika 22: Reklama za Solea milo in kremo.

Vir slike 21 in 22: Uf, industrija!, 2012, str. 173

Mesečna kapaciteta tovarne je bila 25 vagonov pralnega mila, 8 vagonov kristalne sode in vagon glicerina. Tovarna je bila v tridesetih letih opremljena s 46 stroji, ki jih je poganjala para in 16 elektromotorjev, z močjo 114 konjskih sil. V treh obratih in tovarniškem laboratoriju je bilo zaposlenih okoli 90 ljudi. Veletrgovec Josip Rosenberg je leta 1928 izstopil iz lastništva in svoj delež prepustil obema solastnikoma. Leta 1940 se je tovarna ponovno preimenovala v Tvornice Zlatorog Dračar in drug. (Uf, industrija!, 2012, str. 158-166)

Slika 24: Polnjenje zobne paste Clorodont.

Slika 23: Delavci pakirajo milo Zlatorog.

Vir slike 23 in 24: Uf, industrija!, 2012, str. 172

2.4.2 Tovarna dušika Ruše

Ruška tovarna dušika je zaradi skupnega elektroenergetskega izvora neposredno povezana z gospodarskih organizmom Maribora. Avstro-ogrsko vojno ministrstvo za tovarno, ki naj bi proizvajala karbid kot surovino za amonijak in dušično kislino je za lokacijo tovrstne tovarne določilo Ruše. Odločilna je bila Drava s svojimi hidrološkimi posebnostmi, ki so jih sprva ocenili švicarski inženirji, in ki je omogočila izgradnjo falskega elektroobjekta, kakor tudi velike ruške tovarne. Na lokacijo tovarne je vplivala tudi odlična prometna lega, klima in delovna sila. Z gradnjo so pričeli spomladi leta 1916, ko so prispeli iz Galicije prvi transporti ruskih ujetnikov. Dela so hitro napredovala, saj so morali tovarno zgraditi istočasno z elektrarno na Fali. V letu 1917 so pripeljali tudi italijanske ujetnike, ki so večinoma sodelovali leta 1918 pri poskusnem obratovanju prvega dela tovarne¹⁷. Nove državne meje so ruško tovarno odrezale od surovinskih virov: apna iz Peggaua, Gummerna in Halla pri Salzburgu ter koksa iz Moravske Ostrave. Po dolgotrajnih zastojih so pričeli nabavljati antracit iz Porurja in apno iz apnic pri Celju, ki pa je kakovostno zaradi visokega odstotka magnezija in fosforja slabši. Povojna

---

¹⁷ Pri karbidni peči.

proizvodnja se je omejila le na karbid, cianamid (apneni dušik) in kisik. Struktura proizvodnje je bila zelo odvisna od svetovne konjunktore. Po vojni je ruška tovarna pričela proizvajati po pogodbi s švedsko tvrdko AGA¹⁸ tako imenovani acetilen-dissous plin in organizirala široko propagando za avtogeno varjenje. Od tod sloves tovarne AGA-Ruše. Uspelo jim je dvigniti domačo porabo karbida (acetilena) in kisika, sporednega proizvoda, ki nastaja pri izdelovanju dušika iz utekočinjenega zraka. Ko je japonski dumping kemičnih proizvodov izrinil ruško tovarno z japonskega tržišča in tržišč Daljnega vzhoda, so našli nov vir dohodkov, ki je vedno bolj pridobival na pomembnosti. To je bila proizvodnja ferokroma, ki je primes plemenitih jekel. V Rušah so proizvajali letno 2600 ton ferokroma, zanj pa sta se zlasti potegovali Anglija in Nemčija. Ruški ferokrom-suraffine je imel na svetovnem trgu odlično mesto, takoj za francoskim, ki je veljal takrat za najboljšega na svetu. Kromovo rudo so pridobivali iz Makedonije, od koder so prvi vzorci prispeli leta 1935. Proizvodnja tega strateško pomembnega produkta je stekla leta 1937, ko so zgradili prvo peč za ferokrom, leta 1939 pa drugo. (Kržičnik, 1956, str. 65-67)

V zgodovini Tovarne dušika v Rušah med obema svetovnjima vojnima so najbolj pomembne te letnice: leta 1918 je tovarna pričela z obratovanjem, leta 1925 so zgradili sortirane naprave za karbid, ki so izboljšale kakovost komercialnega karbida, leta 1929 so zgradili novo karbidno peč z dnevno kapaciteto 100 ton karbida. V tej dobi je bila ta peč največja na svetu. Kasneje so jih posnemali v Nemčiji in Ameriki s pečmi še večjih zmogljivosti. Leta 1937 in 1939 so zgradili peči za ferokrom, prav tako so leta 1939 postavili velike betonske silose za cianamid. (Kržičnik, 1956, str. 65-67)

---

¹⁸ AGA-Ruše, združene jugoslovanske tovarne acetilena in oksigena d. d. so bile ustanovljene 1929. leta s sedežem v Rušah. Obrati so bili razen v Rušah še v Rakovici, Alipašinem mostu pri Sarajevu in v Skoplju. Pri AGA Ruše so bile udeležene Tovarna dušika Ruše, Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani in Svenska Gesakkumulatoren A. B. Stockholm.

2.5 Ostale industrije in gospodarske dejavnosti

Ostale industrijske stroke daleč zaostajajo za tekstilno in kovinsko. Čeprav imata živilska in lesna industrija bogato lokalno surovinsko osnovo, po svoji gospodarski moči daleč zaostajata za prej omenjenima strokama industrije. Mariborsko gospodarstvo v času med obema vojnama tako nosi v sebi globoko nasprotje, ki je posledica zgodovinskega razvoja, točneje rečeno stihijskega kapitalističnega razvoja mesta in sploh jugoslovanske ekonomike med obema vojnama. (Kržičnik, 1956, str. 182-190)

Poglavitna značilnost lesne industrije je velika zaostalost in primitivnost. Približno enako je z živilsko industrijo. Njen razvoj je v tesni zvezi s splošnim gospodarskim razvojem. Mariborska živilska industrija (proizvodnja žganih pijač, mlinska industrija in pivovarništvo) je imela stoletno tradicijo. Njena prirodna osnova je bila podana v razvitem vinogradništvu, trgovski vlogi mesta in vedno bolj širokem krogu potrošnikov. (Kržičnik, 1956, str. 182-190)

Ko je Maribor ob koncu prve svetovne vojne z novo državno mejo izgubil velika tržišča v Avstriji in na Češkoslovaškem, je padla pomembnost živilske industrije v mestu. Ta se od takrat ni kaj prida razvijala in bolj ali manj ostala na ravni obrtne proizvodnje. Mlinsko industrijo je omejila konkurenca vojvodinske mlinske industrije, obstoječi živilski obrati za proizvodnjo piva, žganih pijač, mesnih izdelkov pa so povsem zadovoljili potrebe mestnih potrošnikov. Med ostalimi industrijskimi strokami velja omeniti mariborsko usnjarsko industrijo. Dolga stoletja je uspevala usnjarska obrt in prinesla vse gospodarske spremembe, ki so jo pospeševale ali dušile. Pred drugo svetovno vojno so v Mariboru delala tri večja usnjarska industrijska podjetja: Freundovo v Melju, Bergovo in Halbartovo v Usnjarski ulici in nekaj manjših obratov. Vsa tri podjetja so letalski napadi med vojno tako poškodovali, da obnova ni bila mogoča. Druga svetovna vojna je dokončno prekinila usnjarsko obrt in industrijo v Mariboru, ki je trajala skoraj 700 let. (Kržičnik, 1956, str. 182-190)

Ker so tiskarne predstavljale pomemben gospodarski in kulturni dejavnik Slovencev v Mariboru med svetovnim vojnama, je v Mariboru delovalo pet tiskarn, ki so pripadale politično opredeljenim grupacijam. Po prevratu je nemška Kralikova tiskarna skupaj s častnikom Marburger Zeitung prešla v slovenske roke. Jeseni 1919 jo je prevzela delniška družba Mariborska tiskarna, ki je oktobra tega leta kupila tudi tiskarno Karla Rabitscha. Leta 1920 z občnim zborom delničarjev ustanovljena Mariborska tiskarna. Predsednik upravnega odbora je postal ruški tovarnar Hinko Pogačnik. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 148-151)

Prav tako je bila ena izmed pomembnejših tiskarn tiskarna sv. Cirila (Cirilova tiskarna), saj je obstajala že od leta 1885. Po letu 1918 se je podjetje ukvarjalo z zalaganjem, razmnoževanjem in distribucijo proizvodov. Prodajali so molitvenike, papir, pisarniške in šolske potrebščine. Opravljali so še grafične, tiskarske, litografske in knjigoveške dejavnosti. Tiskarna je leta 1924 ustanovila tudi prvo slovensko knjigarno v Mariboru. Imela je gospodarsko najmodernejše stroje za knjigotisk, barvni tisk, stereotipijo in rotacijski tisk. Imela je moderno opremljeno knjigoveznico, papirnice in knjigarne v Mariboru, na Ptujju in v Trbovljah. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 148-151)

Poleg omenjenih je bilo med vojnama še nekaj manjših tiskarskih podjetij. Delovala je tiskarna Hinka Saxa, tiskarska zadruga Umetniški zavod Ažbe oz. Podravska tiskarna. Leta 1921 je bila ustanovljena tudi litografska delavnica. Od obstoječih tiskarn v Mariboru so tiskarne, ki so tiskale časopise in redne publikacije, izkoriščale svojo kapaciteto do 65 odstotkov, druge tiskarne, ki so bile vezane na sprotne naročila, pa so bile izkoriščene komaj 50 odstotno. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 148-151)

Med drugo industrijo velja omeniti tudi elektrarno Fala, d. d., tovarno Swaty za brusilne kamne, Vesno za akumulatorje, Perglerjvo za avtomobilske karoserije, Forstneričevo za mline itd. Razen elektrarne Fala so bili to manjši obrati. Ob naštetem sta po prvi svetovni vojni delovali tudi tovarni žarnic in zamaškov, ki pa sta kmalu propadli. (Mesto in gospodarstvo, 2010, str. 148-151)

2.5.1 Mariborska tiskarna

»Bil pa je to tudi praznik Maribora, saj je naše lepo obnovljeno mesto pridobilo s krasno in najmodernejše urejenim poslopijem novo postojanko, ki je vsemu mestu v ponos in kras. Maribor je lahko ponosen, da se nahaja na njegovem področju tiskarsko velepodjetje, ki nudi za oko učinkovito podobo in ki je med največjimi ter najsodobnejše urejenimi v naši državi.«¹⁹

Mariborska tiskarna je bila drugo največje tiskarsko podjetje v Sloveniji. Njen gospodarski in kulturni pomen za severovzhodni del je bil zares velik. Začetek sega vse v leto 1795 z ustanoviteljem Franzem Antonom Schutz iz Celovca. Preden si je uredil tiskarno na vogalu Glavnega trga in takratne Dravske ulice je imel tiskarno najprej v Celju in nato v Ptujju. Iz Ptujja

---

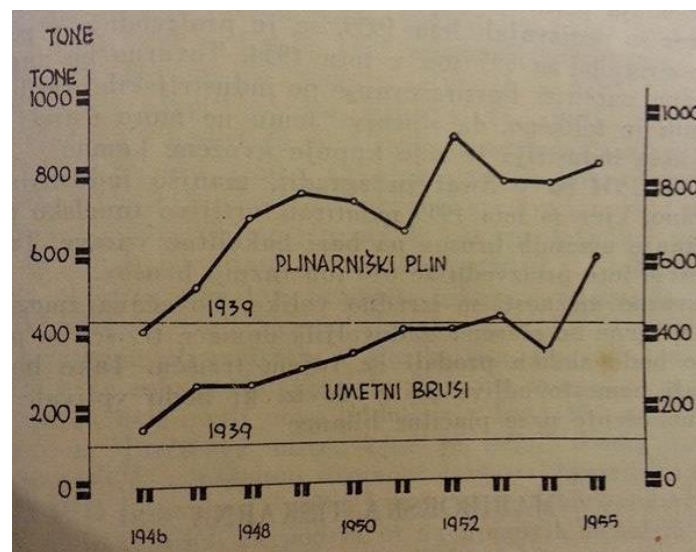
¹⁹ Ob sinočnji oficialni otvoritvi novega poslopija Mariborske tiskarne. V: Mariborski večernik Jutra, 26. 1. 1938, str. 2

jo je preselil v Maribor, kjer je bil sedež okrožnega urada in edina gimnazija na Spodnjem Štajerskem. S tem je bil zgodovinsko priznan gospodarski prestiž Maribora pred Ptujem in Celjem. Sprva je bila tiskarna opremljena skromno. Tiskarski stroji so bili leseni, črnilo pa so izdelovali v domačem obratu in ga kuhali na ulici ali na trgu. Do konca prve svetovne vojne je bilo podjetje že kar modernizirano. 1. oktobra 1919 je prešla tovarna v slovenske roke. Priključili so tudi manotiskarski obrat Karla Robitscha in preimenovali podjetje v Mariborsko tiskarno d. d. Podjetje se je zelo naglo razvijalo. Nabavili so nove in sodobne stroje in ustanovili nove oddelke in leta 1937 so preselili obrat v Kopališko ulico. Medtem ko se je takoj po vojni tiskarna bavila s preprostim knjigotiskom in kamnotiskom, je nabavila v času med obema vojnama moderne stroje za litografijo, ofsetni tisk in kamnotisk, knjigoveznico, anilinski tisk, bakrotisk in klišarno, uredili so tudi kartonažni in plakaterski oddelek ter založništvo časopisov, knjig in revij. V obratu so imeli tudi poseben postopek za vsakovrstni tisk na les, juto, karton, razne tkanine in drugi material. Tako se je v času med obema vojnama Mariborska tiskarna v 150 letih razvila iz skromnega obrata do modernega umetniško grafičnega podjetja, ki je pred začetkom druge svetovne vojne zaposloval okrog 100 ljudi. (Kržičnik, 1956, str. 102-107)

2.5.2 Swaty

Tovarno umetnih brusov »Swaty« je ustanovil ing. Franc Swaty leta 1876 na Dunaju, vendar jo je leta 1886 preselil v Maribor. Swaty je po lastnih patentiranih postopkih izdeloval umetne kamne za brušenje britev in raznega orodja. Podjetje se je hitro razvilo in prodajalo svoje izdelke v razne države Evrope in Amerike. Poleg brusov iz umetnega kamna, so izdelovali bruse tudi iz naravnega kamna. Zaradi neenakosti, trdih žil in razpoklin pa ta ni mogel več zadovoljiti zahtev moderne tehnike. Swatyjeve kamne so prodajali v 18 različnih državah. (Kržičnik, 1956, str. 126-128)

Slika 25: Predelava premoga in nekovin.

Vir slike 25: Kržičnik, 1956, str. 127

Ob začetku ekonomske krize se je prodajno področje hitro skrčilo in podjetje je utonilo v lastnih zalogah. Leta 1931 je prišlo podjetje v konkurz. Tovarno so »rešili« Swatyjevi sorodniki s posojilom Združene banke in tako, da so proizvodnjo preusmerili od kamnov za široko potrošnjo na izdelovanje industrijskih brusnih kamnov. Prav tako so v proizvodnjo uvedli tudi visoko žarjene keramične brusne plošče. Pred drugo svetovno vojno je tovarna obratovala z dvema manjšima in tremi velikimi pečmi, kjer so žgali brusne plošče. Podjetje je bilo opremljeno tudi z eno poskusno pečjo in delavnicami za popravila. Leta 1939 tik pred vojno je produkcija dosegla že 106 ton razteznega brusnega materiala. (Kržičnik, 1956, str. 126-128)

Slika 26: Izdelki »Swaty« na razstavi Spomenik mariborski industriji v MNOM.

Vir slike 26: lasten.

2.5.3 Sana-tovarna čokolade, bonbonov, keksov in pecilnih praškov Hoče

*»Tovarna kot zgradba sestoji iz šestih bokov in je stara, z opeko delana ter deloma betonirana iz opeke krita. Del te tovarne je preurejen v nadstropje, deloma v pisarne, tovarniški obrat ali skladišča. Slednji je na novo preurejen ter je večinoma iz betona. Za stari del tovarne je veliko leseno skladišče z garažami, delavnicami itd. Za temi zgradbami je zidana garaža in deloma delavnica z opeko krita. V tej delavnici se nahajajo naslednji stroji: kotel za kuhanje sladkorja iz bakra, posoda za sladkor, transmisijska gred, decimalna tehtnica, rezervoar za mleko, ...«
(Zapisnik Sana, 1946)*

Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1922, ko je bila podpisana družbena pogodba med šestimi družbeniki, od katerih je največji delež imel Fero Müller. Začetni kapital je bil 675.000 dinarjev. Italijanski družbeniki so v Hoče pripeljali stare stroje in že leta 1922 začeli izdelovati čokolado. V tem času je podjetje dobilo ime Sana, ki je pravzaprav skrajšan priimek enega izmed ustanoviteljev Sanarollija. Od leta 1923 je bil ravnatelj podjetja Mariborčan Anton Rehar. Leta 1925 je odstopil Maks Herman, prav tako je istega leta proizvodnja znašala 120.000 kilogramov čokolade, v letu 1926 pa 87.200 kilogramov čokolade in čokoladnih bonbonov. Podjetje je bilo leta 1926 vpisano v trgovinski register kot Jugoslovanska tovarna za izdelovanje dr. Oetkerjevega pecilnega praška, družba z o. z. v Mariboru. Predmet poslovanja je obsegal izdelovanje kemičnih preparatov za kuhinjo in gospodinjstvo, dr. Oetkerjevega pecilnega praška za puding in vaniljevega sladkorja ter trgovino. Zaradi velikih dolgov je bilo podjetje leta 1934 likvidirano in prodano na dražbi. Kupil ga je mariborski baron Jožef Adamovič, ki je ponovno pričel s proizvodnjo čokolade, bonbonov in podobnih proizvodov. Leta 1937 je

podjetje prenehalo z delovanjem. Leta 1938 je proizvodnja spet stekla, novo družbo z nazivom Sana Industrie- und Handelgesellschaft, Süßwarenfabrik Herzl & Müller, Maribor pa sta vodila Margarethe Müller in Viktor Herzl. (Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1884 Sana - Tovarna čokolade, bonbonov, keksov in pecilnih praškov Hoče, 1926-1991 (Fond/[zbirka]²⁰)

Slika 27

Slika 28

Slika 30

Slika 32

Slika 31

Slika 29

Vir slike 27, 28, 29, 30, 31 in 32: PAM, SI_PAM/1884 Sana.

---

²⁰ Dalje navajam: PAM, SI_PAM/1884 Sana.

3 PALOMA

»V tej tovarni je še posebej značilno, da so se ljudje že od nekdaj identificirali s tovarno in da so Sladko Vrhčani ljudje posebne vrste.

So tako nenavadno navezani na tovarno, ki je zanje neločljiv del kraja in zato je med njimi prevladovalo mnenje, da je tovarna že od nekdaj bila »njihova«.

Zato so bili osnovni pogoji za vsako uspešno delo le dobri odnosi s takratnimi organi samoupravljanja.« (Prvi povojni direktor Palome Edo Bauman)

Tovarna Paloma higienski papirji d. d. predstavlja enega večjih še živečih industrijskih velikanov mariborske in okoliške industrije, zato bo v nadaljevanju raziskovalne naloge dana pod drobnogled. Bivša Sladkogorska tovarna kartona in papirja Sladki Vrh (danes Paloma higienski papirji d. d.²¹), leži na severni meji ob reki Muri. Z železniško postajo Šentilj v Slovenskih goricah je bila skupaj s cesto II regionalnega reda - vse do sedemdesetih let prejšnjega stoletja povezana s 6 km dolgo žičnico, po kateri je tovarna prevažala vse surovine, kakor celulozni les, tudi krpe, premog ter gotove proizvode.²²

Tovarna je bila zgrajena leta 1873 in sicer kot tovarna rjave lepenke. Zaradi ugodne lege in cenene vodne moči na reki Muri, kakor tudi zaradi razsežnih gozdov, ki so se v takratni časih razprostirali tako na našem kakor na tudi na avstrijskem ozemlju, so obstajali tudi pogoji za nadaljnji razvoj tovarne. Prvi lastnik tovarne je bil grof Luchessi Palli - Duca Della Grazia. Drugi

Slika 33: Drugi lastnik tovarne

lastnik tovarne je 5. februarja 1898 postal podjeten in odločen mož Daniel Ferdinand Feuerlöcher. Najprej je Feuerlöcher, po pripovedovanju starih delavcev iz Weittersfelda, nastopil kot poslovodja tovarne, nato kot najemnik, sočasno pa tudi kot strokovnjak za vodne gradnje. Po velikem požaru je obnovil tovarno, na novo pregradil jez na reki Muri, razširil in podaljšal dotočni in odtočni kanal in s tem zagotovil tovarni dovolj vodne energije. Po teh projektih se smatra, da je bil Feuerlöcher res strokovnjak za vodne gradnje in je s tem omogočil veliki nadaljnji razvoj tovarne²³.

²¹ Dalje navajam Paloma.

²² Povzeto po: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

²³ Povzeto po: Jože Korotaj, Arhiv Palome; Žetev svobode v Sl. Vrhu

Slika 34: Najstarejši dokumentirani posnetek: kolektiv sladkogorske tovarne leta 1890.

Slika 35: Prvo poslopje, ki je bilo postavljeno po požaru leta 1895.

Vir slike 33, 34 in 35: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

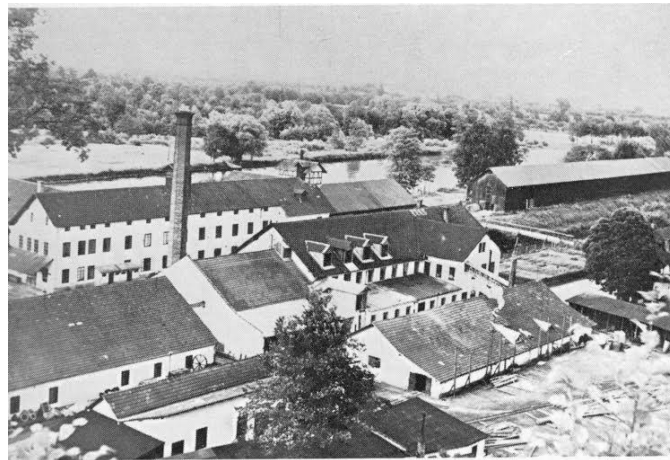
Leta 1920 je tovarna prešla v last Rosenberga iz Maribora. Po poroki Rosenbergove nečakinje z Mavrom Seslerjem, je ta leta 1925 s finančno pomočjo zadruške gospodarske banke Maribor, postal lastnik tovarne. Sesler je nečakinji tovarno podaril kot poročno darilo. Kasneje je tovarna prešla v lastništvo Zadruške gospodarske banke iz Maribora. Eksploatacijo (neplačano prilaščanje proizvodov tujega dela) pa je še nadalje opravljal Sesler²⁴.

Do konca prve svetovne vojne je tovarna proizvajala samo rjavo lepenko. V letih 1921 – 1922 je tovarna postavila papirni stroj PS 1 za proizvodnjo enostranskih gladkih ovojnih papirjev

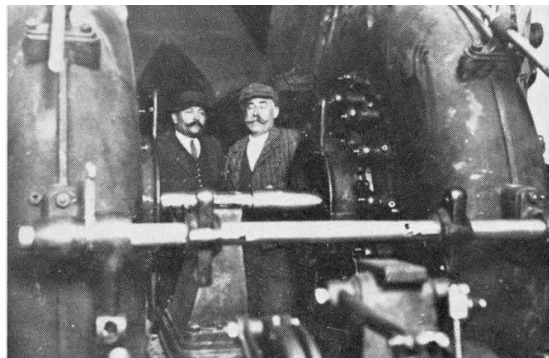
---

²⁴ Povzeto po: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

neto delovne širine 17 cm in z dnevno kapaciteto cca 10 ton. Zaradi naraščajoče potrebe po pogonski energiji, tako za papirnico kakor tudi za brusilnico lesa, je tovarna od leta 1926 – 1929 povečala dovodni in odvodni kanal k vodnim turbinam. Zgradila nov jez preko reke Mure in postavila 3 nove vodne turbine s skupno instalirano močjo 150 KS. Vzporedno s tem je bila rekonstruirana celotna brusilnica in sicer sta bila postavljena 2 nova kontinuirana brusilnika podjetja Voith, delovne širine 500 mm s skupno kapaciteto 10. 000 kg/24 h. Nadalje je bila postavljena nova mešalna kad za rjavo lesovino. Nato še trije novi prebiralniki, dva rafinerja in dve dvojni hidravlični stiskalnici²⁵.

Slika 36: Tovarna pred letom 1929, desno zadaj stara sušilnica, ki je leta 1929 pogorela.

Slika 37: Stare turbine pred letom 1926.

Vir slike 36 in 37: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

Leta 1927 je tovarna zgradila 6 km dolgo žičnico podjetja Pohlig in na ta način vzpostavila direktno zvezo med tovarno in železniško postajo. Na ta način je bil omogočen transport za vse vrste surovin in gotovih proizvodov. Leta 1934/35 je tovarna zgradila objekt za kartonski stroj (PS2) s predpripravo in pripravo snovi, neto delovne širine 126 cm in z dnevno

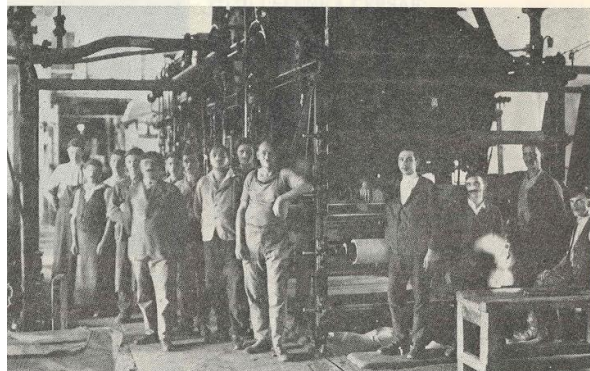
---

²⁵ Povzeto po: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

kapaciteto do 8 ton, ki je bil v glavnem predviden za proizvodnjo surovega strešnega kartona. Vendar pa se je na tem stroju proizvajal tudi natron papir. V energetskega pogledu je bila tovarna odvisna od lastne proizvodnje energije na vodnih turbinah in na parnih strojih, ker za priključitev na zunanjo električno mrežo ni obstajala nobena možnost²⁶.

Slika 38: Tovarna Paloma med obema svetovnima vojnima.

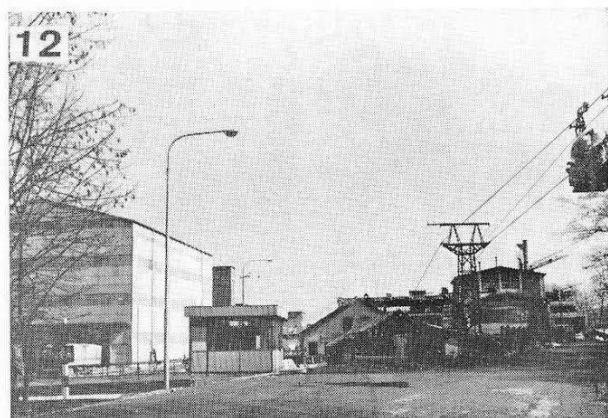

Slika 39: Prvi in edini papirni stroj leta 1932. V sredini je znani obratovodja Andrej Kukec.

Vir slike 38 in 39: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

Slika 41

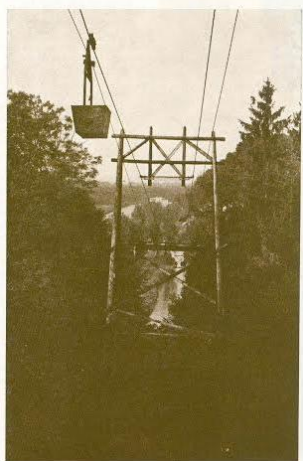

Slika 40

---

²⁶ Povzeto po: Prav tam.

Slika 43: Žičnico pri Palomi so odstranili komaj po 46 letih obratovanja v vseh letnih časih.

Slika 42: Porušen jez na Muri.

Vir slike 40, 41, 42 in 43: Jože Korotaj, Arhiv Palome.

Po končani drugi svetovni vojni je tovarna najprej pristopila k obnovi posameznih strojev in za tem pričela s proizvodnjo istih proizvodov tako v tovarni lepenke, kakor tudi v papirnici.

4 EMPIRIČNI DEL RAZISKOVALNE NALOGE

4.1 Cilji

Moj glavni cilj pri pisanju raziskovalne naloge je vsekakor sprva preučiti vso zbrano literaturo. V svoji raziskavi se bom osredotočila na lokalno zgodovino in njeno industrijo med obema svetovnima vojnama ter posledično gospodarski razvoj v obravnavanem obdobju. V povezavi s tem bom izvedla intervju z direktorico Muzeja narodne osvoboditve Maribor, arhivistko Pokrajinskega muzeja Maribor in bodisi zaposlenimi ali bivšimi zaposlenimi delavci nekaterih nekoč ali danes delujočih mariborskih in okoliških tovarn. S starimi fotografijami delavcev v tovarnah bom poskušala predstaviti takratno njihovo življenje in povezanost z delom. Prav tako bom naredila likovno-fotografsko razstavo na temo industrializacije in delovanja mariborskih tovarn, posnela kratek dokumentarni prispevek na to temo in izdelala maketo tovarne Zlatorog.

4.2 Hipoteze

H1: Mariborska industrija je po prvi svetovni vojni doživela drastičen vzpon.

H2: Industrija v Mariboru je bila raznovrstna.

H3: Večinsko lastništvo tovarn in obratov je bilo v rokah tujcev.

H4: Imena lastnikov tovarn so nam danes praktično neznan.

H5: Pokrajinski arhiv Maribor hrani večinoma dokumentacijo že oz. pred kratkim propadlih tovarn.

4.3 Metode

Z iskanjem literature na izbrano temo sem imela težave, saj je le-te izredno malo. Gradivo sem v večini pridobila v Pokrajinskem arhivu Maribor, Muzeju narodne osvoboditve Maribor ali v obravnavanih tovarnah. Ko sem vendarle zbrala vso gradivo, ki mi je bilo na voljo, sem uporabila komparativno in deskriptivno metodo zbranega gradiva. Moj primaren vir so bile knjige, prav tako pa sem analizirala sekundarne vire: uradne dokumente, poročila in članke, ki sem jih dobila v pogled v Pokrajinskem muzeju Maribor in Muzeju narodne osvoboditve Maribor. Za pomoč pri raziskavi sem med drugim prosila tudi tovarno Paloma ter upokojene delavce nekaterih omenjenih tovarn.

Pri vseh zbranih podatkih je bilo potrebno uporabiti tudi metodo sinteze. V empiričnem delu sem izvedla nekaj intervjujev. Pripravila sem tudi likovno-fotografsko razstavo, ki je bila

razstavljeni v ZPM Maribor. Prav tako sem pričela s snemanjem dokumentarnega prispevka in izdelavo makete, ki bosta predstavljena na zagovoru raziskovalne naloge.

4.4 Intervjuji

4.4.1 Aleksandra Berberih Slana, direktorica MNOM

Slika 44: Aleksandra Berberih Slana

Vir slike 44: <http://www.pigac.si/2013/05/15/udarnik/>

V Muzeju narodne osvoboditve ste v sklopu Maribor EPK 2012 pripravili, po mojem mnenju, odličen projekt na temo mariborske industrije. Kateri razstavni eksponati prevladujejo in zakaj prav ti?

V sklopu Maribor 2012 smo pravzaprav pripravili razstavo Skrivnosti lepote – Tovarna Zlatorog. Razstava je bila del večjega projekta Uf, industrija! Na razstavi smo se ukvarjali z estetiko in oblikovanjem v industriji, zato je bilo na ogled največ embalaže in reklam tovarne Zlatorog. Spomenik mariborski industriji je bil odprt že leta 2009. Na njem so na ogled različni proizvodi mariborske industrije in je težko reči, da kateri eksponati prevladujejo. Morda je največ proizvodov tekstilne industrije, saj je bila ta v Mariboru najbolj močna in pomembna.

Kje ste dobili toliko izdelkov za razstavo? Je pridobitev le-teh bila zahtevna?

Naši kustosi že desetletja zbirajo predmete industrijske dediščine in to počnemo redno. Zbirali smo, ko so propadale tovarne in zbiramo sedaj, saj ljudje doma še veliko hranijo, sploh nekdanji delavci. Seveda pa je s časovnim odmikom tudi zbiranje zahtevnejše, saj je vedno manj gradiva na terenu.

Od kod ideja za pripravo tovrstne stalne razstave?

Med razmišljanjem, kako pripraviti stalno razstavo in kaj na njej obiskovalcem pokazati, smo prišli do spoznanja, da je bila industrija za Maribor v 20. stoletju izrednega pomena in da je

močno zaznamovala mesto in njegove prebivalce. Industrija je mesto dvignila, ga razvijala, na koncu pa tudi pahnila v prepad socialnih in ekonomskih stisk.

Je razstava še zmeraj dobro obiskana? Kdo si jo večinoma prihaja ogledati-turisti, starejši ljudje ali šolarji?

Razstava je izredno dobro obiskana. Med tujci vzbuja presenečenje, saj je bil Maribor nekoč popolnoma drugačen, pri starejših obiskovalcih nostalgijo, pri mlajših pa zanimanje. Za mlajše obiskovalce organiziramo tudi pedagoške programe na to temo, ki so dobro obiskani.

Kaj bi Vas kot obiskovalko na razstavi najbolj pritegnilo in presenetilo?

Težko je reči, saj vsak dan živim s tem in še vedno mi je zanimivo vse. Še vedno izvem kaj novega in kar naprej zbiramo nove predmete in informacije. Ta razstava nikoli ne bo končana, vedno bomo v njo vnašali nova znanja.

Ste kot otrok pogosto slišali za te sedaj že nekdanje tovarne? Če da, za katere?

Za te tovarne sem pogosto slišala, saj je veliko ljudi iz mojega rodnega Lenarta hodilo v službo v mariborske tovarne, v srednji šoli v Mariboru pa sploh, saj so takrat tovarne začele propadati. V tovarni TAM sem bila v srednji šoli celo na praksi in sem spoznala delo v tovarni.

4.4.2 Intervju s predsednikom uprave tovarne Paloma

Slika 45: Tadej Gosak

Vir slike 45: <http://www.delo.si/ozadja/krmar-iz-sladkega-vrha.html>

Ste seznanjeni z zgodovino Palome? Vas kateri dogodki v tej bogati zgodovini navdihujejo za opravljanje dela?

Paloma je bila ustanovljena leta 1873 in bo letos praznovala 143-letnico obstoja. To je izjemno dolga tradicija in v Sloveniji ni veliko podjetij, ki se lahko ponašajo s tem. Zgodovino podjetja poznam in vedno znova sem navdušen nad odločitvami, ki jih je v preteklosti sprejemalo vodstvo, s katerimi so bistveno vplivali na razvoj podjetja. Moj glavni navdih pa je odgovornost, da se podjetje razvija, saj je to edino jamstvo za obstoj podjetja v prihodnosti.

Kako to, da se je prav Paloma obdržala, kljub propadu skoraj vseh mariborskih industrijskih velikanov? Kaj je imela Paloma, česar niso imele druge tovarne?

Vsako podjetje ima svoje specifične in jih je med seboj težko primerjati. Največja vrednost Palome je njena blagovna znamka in kvalitetni proizvodi. Zaradi tega je imela Paloma, tudi v najtežjih časih, dovolj zvestih kupcev. Brez njih in zadostnega obsega prodaje, tudi Paloma ne bi mogla preživeti.

Kako je občutila Paloma obdobje gospodarske krize po padcu newyorške borze? Bi lahko določene aspekte takratne krize primerjali z današnjo?

Predvidevam, da sprašujete za obdobje po letu 2008. Takratna recesija je v prvem letu celo pozitivno vplivala na poslovanje Palome, saj se je v letu 2009 bistveno znižala borzna cena celuloze, ki je glavna surovina za proizvodnjo higienskih papirjev. Načeloma recesija bistveno ne vpliva na obseg potrošnje izdelkov higienskih papirjev, tako, da s tega vidika Paloma prav tako ni občutila krize. Učinki recesije so tako bolj posredni. Zaradi težav bančnega sistema, je bil tudi Palomi otežen dostop do virov financiranja, kar se kaže v zmanjšanem obsegu investicij

in posledično nižji konkurenčnosti. Podjetja, ki v papirni industriji ne investirajo, dolgoročno ogrožajo svoj razvoj.

Je po vašem mnenju bližina Avstrije bistveno vplivala na proizvodnjo in prodajo izdelkov ter tako velik uspeh?

Tržišče Avstrije je za Palomo pomembno, nima pa posebne vloge. Paloma z izvozom ustvari več kot 85% prihodkov na več kot 30 različnih tržiščih. Vsak trg in vsak kupec so nam pomembni.

Ali menite, da se je odnos starejših delavcev do dela v tovarni zaradi modernizacije strojev in načina dela v tem stoletju spremenil?

Modernizacija je bistveno olajšala delo v Palomi in delavcem izboljšala pogoje dela. Danes je bistveno manj fizičnega dela in varnost zaposlenih je na visokem nivoju. V podjetju veliko napora vlagamo tudi v aktivnosti za vzpodbujanje dobrih osebnih odnosov med sodelavci.

Kako tovarno doživljate Vi? Na kaj ste najbolj ponosni?

Ponosen sem, da sem lahko del uspešnega kolektiva Palome. V podjetju imamo veliko čudovitih ljudi, ki s svojim delom vsak dan prispevajo k napredku podjetja in z njimi je užitek sodelovati.

4.4.3 »To je bila velika zgodba« ali intervju z nekdanjo zaposleno tehnične knjižnice TDR Virinejo Kajzer

Slika 46: Virineja Kajzer.

Vir slike 46: Virineja Kajzer.

Ali menite, da je Tovarna dušika v Rušah vložila velik prispevek k razvoju industrije v Mariboru?

To je bila velika zgodba.

Tovarna dušika Ruše ni vložila velikega prispevka samo v Mariboru, ampak je bila tudi pomemben dejavnik v gospodarstvu Slovenije in takratne Jugoslavije.

Ste bili pri izboru in pripravi zgodovinskih člankov v tehnični knjižnici pogosto pozorni na posamezne zgodovinske prelomnice tovarne?

V obdobju moje zaposlitve v tehniški knjižnici TDR se na žalost nismo toliko ukvarjali z zgodovino tovarne, (vsekakor pa smo jo poznali), ampak smo se bolj ukvarjali z nudenjem strokovne pomoči našim tovarniškim uporabnikom – inženirjem, tehnikom in ostalim zainteresiranim – izdajali smo 14 dnevni ali mesečni seznam vseh zanimivih strokovnih knjig, predvsem pa člankov, ki smo jih zasledili pri pregledu tujih revij in časopisov. Ko so naši uporabniki želeli dobiti katerega od člankov, ki so jih zanimali, smo te članke naročili iz tujine, v glavnem preko Univerzitetne knjižnice v Mariboru. To smo delali za vse tovarniške obrate t.j., za celotno tovarno.

Je bila v tovarni kakšna znana "dinastija delavcev" (pradedek, dedek, oče, sin, vnuk, pravnuk)? Gotovo so bili, vendar bi o tem morda vedeli kaj povedati avtohtoni Rušani, če je kdo od »veteranov« še sploh živ?!

Ste imeli v tovarni kakšno spominsko steno s fotografijami razvoja tovarne?

Ne, posebne spominske stene nismo imeli, se je pa ohranjal spomin na ta način, da so bile fotografije ali v albumih ali pri posameznikih. Verjetno jih je nekaj pristalo tudi v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Kateri so po vašem mnenju razlogi, da tovarna deluje še danes (čeprav v manjšem obsegu proizvodnje)? Na katere izdelke se tovarna specializira dandanes?

Na obe vprašanji mi je težko odgovoriti, najbrž zagnanost in dobra medsebojna povezanost delavcev. Ker pa že dolga leta nisem več v toku dogodkov, moji odgovori ne bi bili relevantni.

Kakšen je bil občutek biti del te »velike zgodbe«?

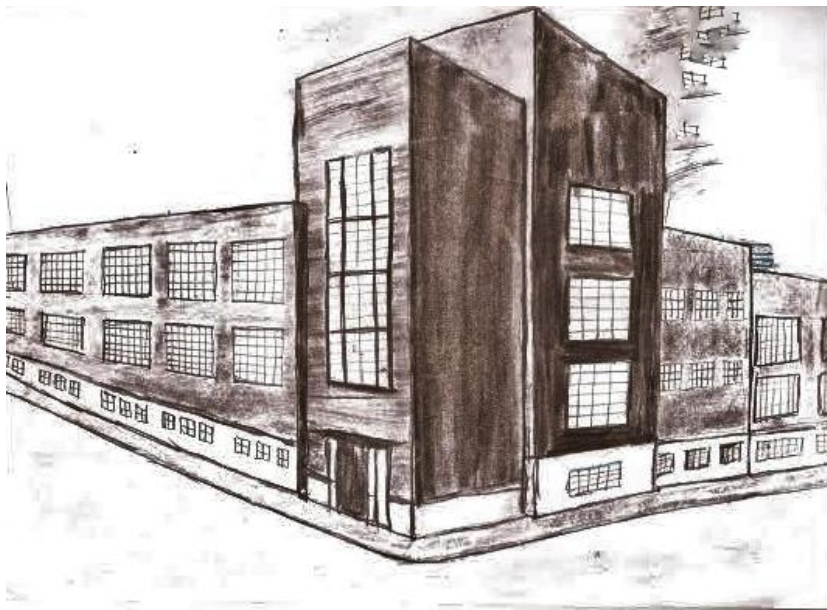
Tovarna je v najboljših časih dajala kruh več kot 2000 delavcem! To je bila tovarna zelo velikega števila metalurških in kemijskih proizvodov in je bila znana po celotni Jugoslaviji.

Seveda sem v tistih časih bila ponosna, da s svojim delom le nekaj prispevam k razvoju tovarne.

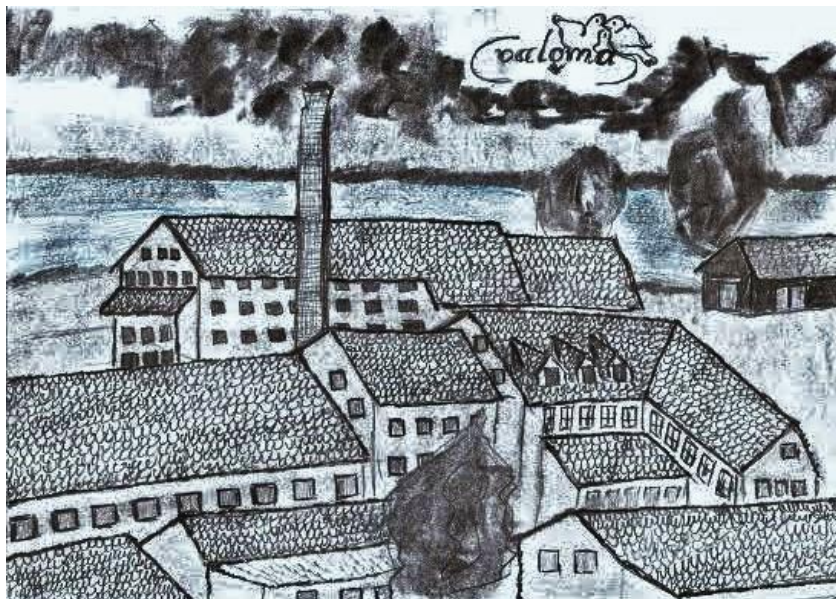
Zelo žalostna pa takrat, ko je bil opuščen večji del proizvodnje, ko so delavci ostajali »na cesti«...

4.5 Umetniško-didaktična razstava

Razstava, ki sem jo pripravila na ZPM Maribor predstavlja industrijo na kreativen način, katerega je premogla, pa je kljub temu največkrat spregledana plat. Zdi se mi pomembno, da se spomin ohranja tudi preko umetnosti, da mladi spoznajo nekdanje tovarne preko moje razstave in kratkih opisov pod vsakim delom. Prizadevam si za to, da posameznik po ogledu razstave odide z novim znanjem in predstavo o našem mestu. V nadaljevanju naloge je priloženo le nekaj del in fotografij z razstave²⁷, za prav občutek in doživetje je na razstavi poskrbel Hodnik napredka.

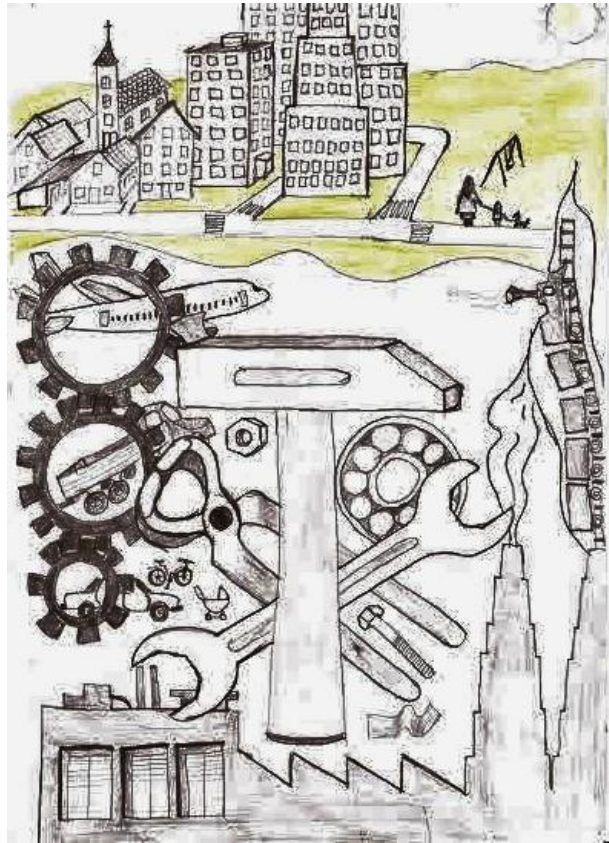
Slika 48:

Slika 47: Tovarna Paloma.

²⁷ Večji del fotografskega dela razstave nastalega v tovarni Paloma je priloženih v poglavju *Priloga*.

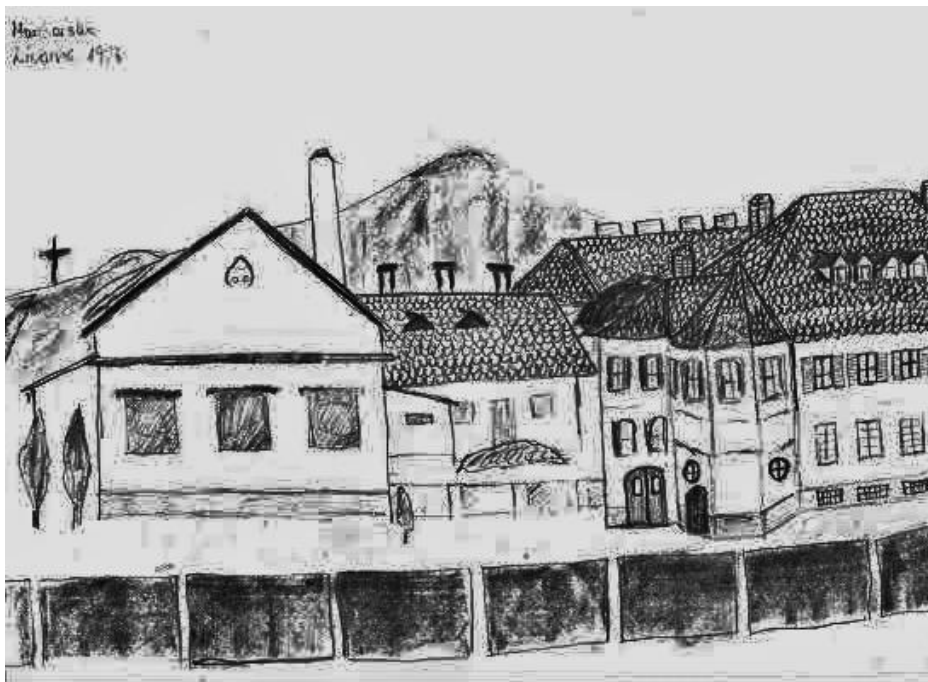
Slika 49

Slika 50: Tovarna Zlatorog.

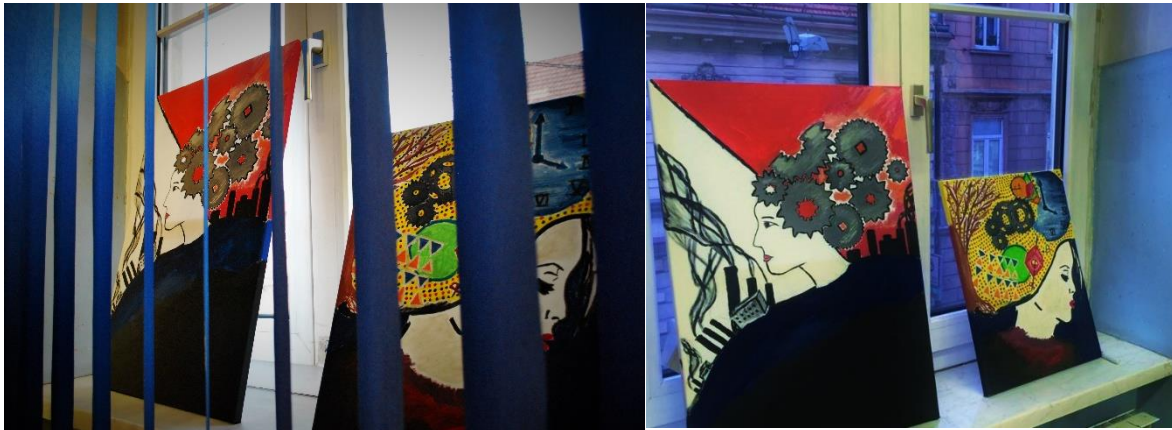
Slika 51: Tovarna dušika Ruše.

Slika 52: Mariborska livarna.

Vir slike 46, 47, 48, 49, 50 in 51: lasten.

Slika 53: Moč razuma.

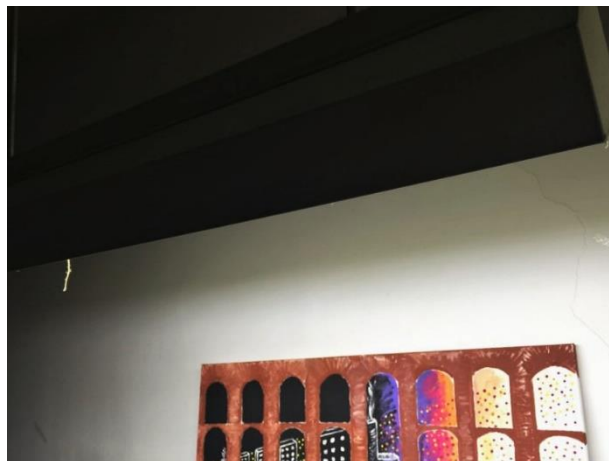

Slika 55: Abstraktna stran tovarne Zlatorog in njen najpopularnejši izdelek.

Slika 54

Vir slike 52, 53, 54 in 55: lasten.

Slika 56: Domišljjski Borovniški viadukt.

4.6 Maketa tovarne Zlatorog in tovarniškega poslopja ter dokumentarni prispevek

Ob koncu pisanja raziskovalne naloge sem si zastavila tudi cilj narediti maketo tovarne Zlatorog. Prav tako sem se odločila za nekajmesečni projekt, in sicer posneti dokumentarni prispevek na izbrano temo. Maketa in dokumentarni prispevek bosta predstavljena na zagovoru raziskovalne naloge.

Slika 57: Zadnja točka razstave Hodnik napredka-maketa tovarne Zlatorog.

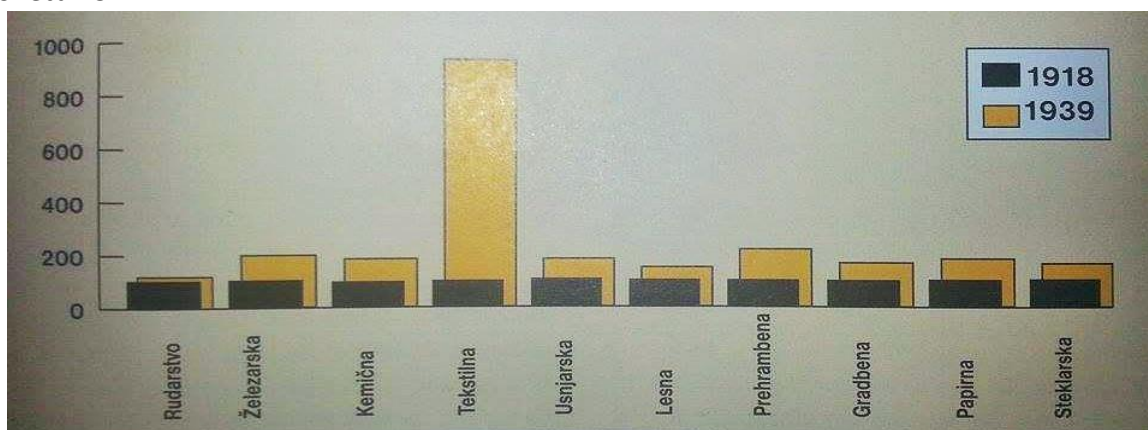
Vir slike 56: lasten.

5 UGOTOVITVE

S pomočjo proučevanja literature, zbranega arhivskega gradiva, raznih dokumentov, poročil, kartotek, člankov in vseh razpoložljivih virov v Pokrajinskem arhivu Maribor, Muzeju narodne osvoboditve Maribor, arhivov tovarn in intervjujev sem lahko potrdila ali ovrgla hipoteze, ki sem si jih zastavila ob začetku raziskovalne poti.

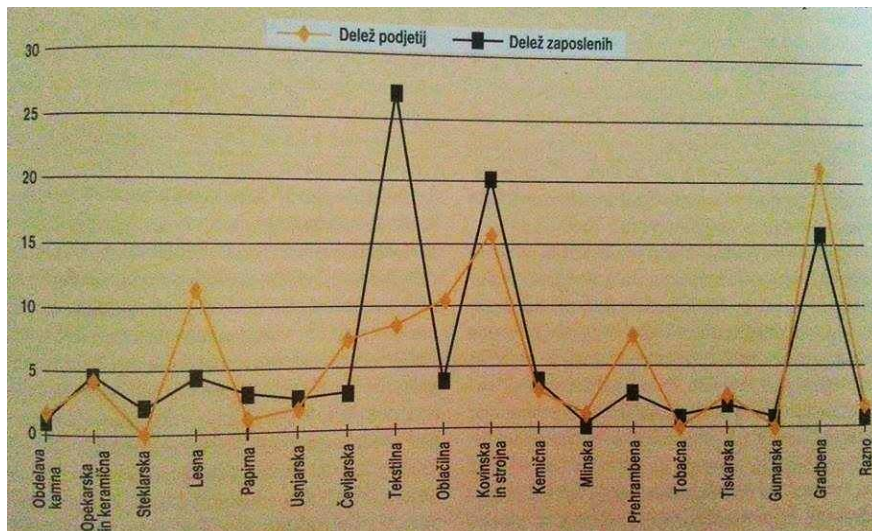
»Mariborska industrija je po prvi svetovni vojni doživela drastičen vzpon.« in *»Industrija v Mariboru je bila raznovrstna.«*

Tako sta se glasili moji prvi dve hipotezi, ki sem si ju zastavila ob začetku pisanja raziskovalne naloge. Hipotezi sem s pomočjo celotne raziskave, torej interpretacije vsega razpoložljivega gradiva in opravljenih intervjujev, potrdila. V času prve svetovne vojne je gospodarstvo mesta Maribor popolnoma zastalo, po njenem koncu pa je sledil napredek. Prej delujoče obrti in dejavnosti so se preusmerile v industrijsko, tako je Maribor postal v obravnavanem obdobju velik industrijski center, predvsem tekstilni in kovinski. Razcveta pa nista doživeli le ti dve industrijski stroki, temveč tudi gradbena, kemična (Tovarna dušika v Rušah, Zlatorog, ...) in ostala (tiskarska, deloma živilska in usnjarska²⁸, ...) industrija. To, da je bila industrija v Mariboru zares raznovrstna, pričajo vse tovarne, ki jih obravnavam v sklopu raziskave. Zares velik fenomen je, koliko različnih dejavnosti se lahko razvije na tako razmeroma majhnem (vendar strateško dobrem) območju. In čeprav naslednji tabeli prikazujeta industrijo v slovenskem prostoru je večji delež le-te bil v Mariboru. Velja omeniti tudi, da je prevrat leta 1918 prinesel spremembe tudi v denarnih in kreditnih zavodih, dinar pa je bil stabiliziran šele po letu 1924.

Slika 58: Rast slovenske industrije med vojnama.

²⁸ O progresiji oz. regresiji usnjarske in živilske industriji so si mnenja strokovnjakov deljena, saj je v nekaterih pogledih proizvodnja degradirala, v nekaterih aspektih pa se je izboljšala.

Slika 59: Delež posameznih industrijskih panog (%) glede na skupno število in skupno število zaposlenih.

Vir slike 58 in 59: Slovenska novejša zgodovina 1848-1992, 2005, str. 451

»Večinsko lastništvo tovarn in obratov je bilo v rokah tujcev.« Slednjo hipotezo sem brez dvoma potrdila. Pri tem mi je pomagalo predvsem delo z arhivskim gradivom in dokumentacijo tovarn, ki sem jo dobila v Pokrajinskem arhivu Maribor. Zanimivo je tudi, da je veliko dokumentov iz obravnavanega obdobja (tudi od Okrožnega sodišča v Mariboru) napisanih v nemščini. Vloga tujega kapitala se je okrepila. Združenje kapitala je bilo vedno pogostejše, predvsem po letu 1930. Oblike delniških družb, ki so drugod v kapitalističnem svetu izražale koncentracijo kapitala, so bile v bivši Jugoslaviji v večini primerov posledica razvpite korupcije in so po besedah Kržičnika (1956, str. 175-180) ustvarjale lažni videz udeležbe »domačega« kapitala. Kot primer lahko podamo Doctorja in Rosnerja (sicer Mariborčana), ki sta ustanovila delniške družbe le z namenom, da bi pridobila razne politične močotce, s tem da sta jih sprejela v solastništvo. Kot primer tujih uspešnih tovarnarjev lahko omenim tudi J. Hutterja, K. Thoma, Dr. Zuckerja, R. Nipića, Kerschbaumera, Müllerja in še mnogo drugih.

»Imena lastnikov tovarn so nam danes praktično neznana.« To hipotezo pravzaprav nisem ne ovrgla, ne potrdila. Z laičnega vidika presojanja, lahko na podlagi reakcije obiskovalcev razstave Hodnik napredka, ki sem jo pripravila, hipotezo potrdim, po drugi strani pa bi morala za »legitimno« potrditev hipoteze izvesti anketni vprašalnik na izbrano temo, ki pa se mi zaradi splošno znanega dejstva (potrjenega leta 2012, v sklopu dejavnosti MNOM) nepoznavanja obravnavane teme med mladimi, ni zdel smiseln.

»Pokrajinski arhiv Maribor hrani večinoma dokumentacijo že oz. pred kratkim propadlih tovarn.« Tudi to hipotezo sem potrdila s pomočjo vse našete metodologije mojega raziskovanja; torej z interpretacijo literature (v literaturi se podrobneje obravnavajo pred kratkim propadle tovarne, o še obstoječih se načeloma ne piše, posebnost, ki jo je potrebno tukaj izvzeti, je promocijski cilj pisanja), podrobno študijo arhivskih virov in predvsem neformalnim intervjujem obeh višjih arhivistov zaposlenih v Pokrajinskem arhivu Maribor. Po navadi tovarna ob propadu posreduje vso svojo dokumentacijo Pokrajinskemu arhivu Maribor, morebitno zanimive izdelke proizvodnje pa so neredkokdaj podarjeni Muzeju narodne osvoboditve Maribor.

6 SKLEP

Kljub vsem težavam, ki so posledica splošne gospodarske krize, Maribor še zmeraj velja za močan industrijski center v slovenskem prostoru. Na njegov industrijski značaj in razvoj so vplivali številni politični in gospodarski dejavniki, posledično se je spreminjala prej zasnovana podoba delovanja mestnega organizma in mestne zgradbe.

Prva svetovna vojna je Mariboru prinesla popoln gospodarski zastoj, ki je bil posledica novih državnih meja. V začetku vojnega obdobja razen Delavnic Južne železnice v mestu ni bilo industrije, ki bi se lahko uspešno vključila v avstro-ogrsko vojno gospodarstvo. S preusmeritvijo proizvodnje so prebrodila le redka podjetja. Prej najmočnejše panoge so začele propadati, namesto njih pa nastajati nove.

Prevratno leto 1918 je povzročilo številne spremembe. Slovenci so se znašli v povsem novih razmerah. Skupni imenovalac vseh številnih sprememb je bila "slovenizacija" družbenega življenja. Enak proces, čeprav je bil veliko manj opazen, je potekal tudi na gospodarskem področju. Pridobitev politične moči je omogočala nadzor nad gospodarskimi zmogljivostmi na domačih tleh, novi gospodarski prostor pa je omogočil tudi povečanje gospodarske moči.²⁹

Prva gospodarska podlaga mariborski industriji po prvi svetovni vojni so bili kmetijstvo, obrt in trgovina. Industrija je nastala iz obrtnih obratov. Bistvena sprememba obravnavanega obdobja je bila ta, da je trgovinska dejavnost prepustila vodilno mesto industrijski. K temu je tudi veliko pripomogla elektrifikacija mesta. Prav elektrifikacija mesta (izgradnja hidroelektrarne Fala), lega ob Južni železnici ter ob državni meji in cenena delovna sila so Maribor spremenili v enega najmočnejših centrov industrije (predvsem tekstilne in kovinske).

Čas med prvo in drugo svetovno vojno je razvil v mestu močno tekstilno industrijo. Kakor rečeno, prihaja v desetletju pred drugo svetovno vojno oblika delniških družb iz že znanih razlogov do vedno večje veljave. Pri obravnavi tekstilne industrije velja omeniti J. Hutterja in M. Rosnera. Nakopičila sta sredstva, ki so omogočala trgovskemu kapitalu, da se je pretvoril v industrijskega. Združenje kapitala lahko zasledimo vedno pogosteje, predvsem po letu 1930.

---

²⁹ Povzeto po: Slovenska novejša zgodovina 1848-1992, 2005, str. 450

Oblike delniških družb, ki so drugod v kapitalističnem svetu izražale koncentracijo kapitala, so bile v bivši Jugoslaviji v večini primerov posledica razvpitne korupcije in so ustvarjale lažni videz udeležbe »domačega« kapitala. Tako sta na primer Doctor in Rosner ustanovila delniške družbe le z namenom, da bi pridobila razne politične močotce, s tem da sta jih sprejela v solastništvo. V sklopu tekstilne industrije so bile podrobneje predstavljene tovarne, kot so MTT, Predilnica in tkalnica, Svila d. d. itd.

Medtem ko se pri obravnavanju razvoja tekstilne industrije lahko omejimo več ali manj samo na Maribor, tega pri kovinski industriji ne moremo. Kovinska industrija pa, kolikor ne izvira iz dobe pred drugo svetovno vojno, se je razvila v mestu po smotrni in načrtni gospodarski politiki, ki je upoštevala razvoj vse države. Kot prvega velja omeniti Delavnice železniških vozil. Le-te so vzgojile mnoge generacije kovinarjev, ki so brez dvoma bili tej industrijski stroki trda osnova. Delavnicam so se po prvi svetovni vojni pridružile »Splošna« in mnoge druge manjše kovinske tovarne. Drugi pogoj za uspeh je bil bogat izvor električne energije na Dravi. Predvojna jugoslovanska kovinsko-predelovalna industrijska proizvodnja je bila usmerjena na zadovoljevanje individualnih potreb za širše ali ožje kmetijsko tržišče, za potrebe tekstilne industrije, pomemben odjemalec pa je bila tudi cerkev (Bühlova in Nassimbenijeva livarna zvonov). V raziskovalni nalogi so bile podrobneje predstavljene Delavnice železniških vozil "Boris Kidrič", Mariborska livarna in Kovinska industrija R. Nipič in drugovi.

Po pomembnosti tretja najpomembnejša industrijska panoga je bila gradbena industrija. Sem spadajo poleg velikih gradbenih podjetij tudi opekarne ter cementarne in podjetja lesne gradbene stroke.

Čas med obema vojnama je bil zelo ugoden tudi za razvoj kemične industrije. Največji obrat direktno povezan s kemično industrijo je bil v bližnjih Rušah-Tvornica za dušik, d. d., ki je hkrati prestavljal največjega potrošnika falske električne energije za proizvodnjo dušika, drugih plinov, umetnih gnojil, karbida itd.

Drugo veliko podjetje te stroke je bila tovarna mila Zlatorog v Mariboru, ki je izdelovala poleg mila še zobno pasto, sodo in kreme za kožo. Pomembno podjetje je bilo tudi tovarna kožnih krem in raznih drugih izdelkov »Jugoslovansko Beiersdorf«. Krema za čevlje in druge kemične

izdelke so izdelovali še tovarne J. Reich na Tezdem, Unio v Melju in Fox na Tržaški cesti. Mariborska kemična industrija je s svojimi izdelki oskrbovala širok jugoslovanski trg.

Ostale industrijske stroke daleč zaostajajo za tekstilno in kovinsko. Čeprav imata živilska in lesna industrija bogato lokalno surovinsko osnovo, po svoji gospodarski moči daleč zaostajata za prej omenjenima strokama industrije. Poglavitna značilnost lesne industrije je velika zaostalost in primitivnost. Približno enako je z živilsko industrijo. Njen razvoj je v tesni zvezi s splošnim gospodarskim razvojem. Mariborska živilska industrija (proizvodnja žganih pijač, mlinska industrija in pivovarništvo) je imela stoletno tradicijo, njena prirodna osnova pa je bila podana v razvitem vinogradništvu, trgovski vlogi mesta in vedno bolj širokem krogu potrošnikov. Med ostalimi industrijskimi dejavnostmi je bila odmevna tudi mariborska usnjarska industrija, tovarna Swaty za brusilne kamne, Vesna za akumulatorje, Pergerjeva delavnica za avtomobilске karoserije, Forstneričeva delavnica za mline, tovarna Sana in tiskarne, ki so predstavljale pomemben gospodarski in kulturni dejavnik Slovencev v Mariboru med svetovnima vojnama. Ob naštetem sta po prvi svetovni vojni delovali tudi tovarni žarnic in zamaškov, ki pa sta kmalu propadli.

Tovarna Paloma higienski papirji d. d. predstavlja enega večjih še živečih industrijskih velikanov mariborske in okoliške industrije, zgrajena je bila leta 1873 in sicer kot tovarna rjave lepenke. Zaradi ugodne lege in cenene vodne moči na reki Muri so obstajali tudi pogoji za nadaljnji razvoj tovarne. Do konca prve svetovne vojne je tovarna proizvajala samo rjavo lepenko. V letih 1921 –1929 se je tovarna s številnimi novimi stroji modernizirala. Po končani drugi svetovni vojni je tovarna najprej pristopila k obnovi posameznih strojev in za tem pričela s proizvodnjo istih proizvodov tako v tovarni lepenke kakor tudi v papirnici.

7 DRUŽBENA ODGOVORNOST

»Bili smo mladi in zagnani in smo hoteli narediti svet boljši ...« (Iz dokumentarnega filma

Fabrika Maribor)

Maribor je po spletu naključij, ko so železniško progo Dunaj – Trst namesto skozi Ptuj speljali skozi Maribor, postal eno močnejših industrijskih središč. V Mariboru je zagorela prva električna žarnica v tem delu Evrope. Zaradi razcveta tekstilne industrije je bil v tridesetih letih prejšnjega stoletja poimenovan tudi kot jugoslovanski Manchester, med drugo svetovno vojno pa je vse njegovo gospodarstvo zadovoljevalo potrebe vojske tretjega rajha. Po vojni je bil tukaj izdelan prvi jugoslovanski tovornjak, pa znameniti Titov Modri vlak. Prav tako, pa se je na žalost prav v tem mestu zgodil prvi, še jugoslovanski stečaj in največji propad industrije v regiji³⁰.

»Meni je ta tovarna - kot da živim v svoji hiši in sem zelo zadovoljen.« (Iz dokumentarnega

filma Fabrika Maribor)

V čem je bila skrivnost takšnega uspeha in napredka? Kaj je ljudi gnalo naprej? Sta bili to ljubezen do dela in vztrajnost, ki v današnjem času nista več eni izmed temeljnih vrednot povprečnega delavca?

Maribor je spadal v ena tistih mest, ki so se po prvi svetovni vojni sunkovito razvil (kakor na primer Kranj). Načrtne in enotne gospodarske politike niso poznali, neenakomeren gospodarski razvoj je ena najtežjih dediščin, ki so bremenili našo socialistično ekonomiko. Usodne posledice kapitalističnega razvoja mesta Maribor so postale vedno bolj občutne. Organiziran in načrten gospodarski razvoj po osvoboditvi, ki je sledil prej nenačrtnemu (naključnemu), je bil usmerjen v odpravljanje velikih ekonomskih nesorazmerij, ki so nas postavljale v odvisnost od drugih tujih držav. Zaradi tega industrije niso morali obnoviti in modernizirati. Skrajna zastarelost tekstilnih proizvodnih naprav (že leta 1956 je fizična zastarelost osnovnih sredstev v tekstilni industriji znašala povprečno 57%) je ena izmed osnovnih značilnosti mariborske industrije. Negativen učinek tega dejstva je še večji zaradi

---

³⁰ Povzeto po: <http://www.rtv slo.si/kultura/film/kako-je-maribor-postal-jugoslovanski-manchester/212868>.

tega, ker zavzema tekstilna industrija, prej najmogočnejša stroka industrije našega mesta, v skupnem dohodku mariborske industrije prvo mesto (okrog 50%). Razvoj tekstilne industrije v letih po drugi svetovni vojni je bil odvisen od raznih gospodarskih vplivov na zunanjem tržišču in naše gospodarske politike. Odvisnost te industrijske stroke od zunanjega tržišča je nastala v največji meri zaradi tega, ker so morali uvoziti okrog 70% tekstilnih surovin. Gospodarski ukrepi, ki so se izvajali v prvih desetih letih po drugi svetovni vojni, pa so bili usmerjeni v pospeševanje tistih industrijskih strok, ki so pomenile materialno osnovo neodvisnemu ekonomskemu razvoju. Potrebno je poudariti, da razvoj gospodarstva v socialističnem družbenem redu ni privržen stihijski rasti (kakor npr. Mariborska tekstilna industrija), marveč načrtovanju in načelom, ki ne morejo veljati le za ozko, lokalno gospodarstvo, temveč za ves ekonomski organizem države. V takih pogojih je ekonomski zastoj v letih po drugi svetovni vojni razumljiv.³¹

Muzej narodne osvoboditve Maribor je leta 2012 v sklopu projekta EPK Maribor pripravil³² tudi stalno razstavo Spomenik mariborski industriji. Razstave izhajajo iz zavedanja, da so globalni ekonomski tokovi skorajda izbrisali industrijo iz Slovenije. Več kot samo družbeno odgovorna razstava predstavlja Gorenje, Industrijo motornih vozil, Muro, Talum, Zlatorog in Železarno Ravne. V socializmu in danes industrija ni bila kreativna le pri tehnoloških izboljšavah, temveč tudi pri oblikovanju vidne podobe izdelkov, embalaže, oglaševanja in propagiranja ter je finančno, organizacijsko in materialno podpirala kulturne in civilnodružbene iniciative in organizacije, delujoče v lokalnem okolju. Razstavljeni plakati in fotografije kulturnih akcij, reklame, propagandni plakati, tehnična navodila, blagovne znamke, značke, zastavice in številni izdelki množične porabe od pralnih praškov, avtomobilov, štedilnikov in oblek kažejo, kako sta lahka in težka industrija vplivali na razvoj vizualne kulture, torej na to, v kako oblikovanem svetu in konstruirani realnosti smo živeli in še vedno živimo.³³ Prav ta dejavnost MNOM me je tekom raziskave navdihovala, prav zato sem se odločila tudi za umetniško-didaktično razstavo z likovnimi in fotografskimi deli.

V sklopu družbene odgovornosti priporočam tudi ogled dokumentarnega filma Fabrika Maribor, ki je nastal v sodelovanju Televizije Maribor in Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

---

³¹ Povzeto po: Kržičnik, 1956.

³² Razstavo so pripravili muzejski delavci in strokovnjaki v sodelovanju s podjetji. Spremlja jih skupen obsežen katalog Uf, industrija!

³³ Povzeto po: Uf, industrija!

Govori o bogati in razburkani zgodovini mariborske industrije. Raziskovalec in avtor besedila je Matej Korošec, režiserka pa Bojana Rudl. Film prikazuje 160 let zgodovine razvoja, vzponov in padcev, pričevanja množice sedanjih in nekdanjih zaposlenih v mariborskih tovarnah.

Ker menim, da je Družbena odgovornost eno najpomembnejših poglavij celotne raziskave sem se trudila idejo tega poglavja nizati pri prav vsaki vzpostavljeni temi celotne obravnave. Pripravila sem tudi umetniško-didaktično (zgodovinsko naravnano) razstavo Hodnik napredka, pri kateri sem si prizadevala, da obiskovalce čim boljše poučim ali pa opomnim na skorajda pozabljen del mariborske zgodovine.

Na nas »mladih Mariborčanih« je, ali se bo spomin in ponos na mogočno industrijsko mesto ohranil tudi pri naslednjih generacijah ali (žal) ne.

8 VIRI IN LITERATURA

8.1 Arhivski viri

Arhiv Tovarne Paloma higienski papirji d. d., Jože Korotaj: Zgodovina Palome.

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1023, Tovarna Zlatorog Maribor, 1947-2002
(Fond/[zbirka])

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0974 Mariborska tekstilna tovarna, 1908-2000
(Fond/[zbirka])

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0645/001/01198 Mariborska industrija svile d. d.,
Maribor : spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1922- (Združeni dokumenti
(zadeva, spis))

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1020 Tekstilna tovarna Tabor Maribor, 1922-2006
(Fond/[zbirka])

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0645/001/01275 Kovinska industrija R. Nipič in drugovi, d.
z o. z., Maribor : spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1923-1940 (Združeni
dokumenti (zadeva, spis))

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1884 Sana - Tovarna čokolade, bonbonov, keksov in
pecilnih praškov Hoče, 1926-1991 (Fond/[zbirka])

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0899 Paloma - Sladkogorska tovarna papirja Sladki vrh
(Fond/[zbirka])

8.9 Literatura

Kržičnik, E. (1956). Gospodarski razvoj Maribora. Maribor: Obzorja.

Leskovec, A. (1991). Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941. Maribor: Tipkopis.

Mesto in gospodarstvo; Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju. (2010). Maribor: Inštitut za
novejšo zgodovino in Muzej narodne osvoboditve Maribor.

Slovenska novejša zgodovina 1848-1992. (2005). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Uf, industrija! (2012). Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.

70 let tovarne Zlatorog: jubilejni zbornik : 1887-1957. (1957). Maribor: Mariborska tiskarna.

9 PRILOGA

9.1 Življenje znotraj tovarne Paloma³⁴

³⁴ Vir fotografij: lasten.

